

ქართულ კათოლიკეთ არქიმანდრიტი

პავლე შაკყულიანი

(ჭილიმუზაშვილი)

1769—1855 წ.

ზ. ჭიჭინაძისა.

თბილისი.

ელექტრონის საბეჭდავი გრ. ნ. დიასამიძისა, სასახლის ქ.

1904

ქართველ კათოლიკეთ არქიმანდრიტი

პაპლე უაჰჰულიანი

(ჭილიეუზაუვილი)

1769—1855 წ.

2/238

ზ. ჭიჭინაძისა.

თბილისი

ელექტრონის საბეჭდავი გრ. ნ. დიასამიძისა, სასახლის ქუჩა.

1904

Дозволено цензурою. Тифлисъ 4 февраля 1904 г.

პავლე შაჰყულიანი (ჭილიმუზაშვილი)

1769—1855 წ.

Павель Шагкуловъ былъ сильный словомъ, былъ неутомимый проповѣдникъ Слова-Божія. Зналъ языковъ Латинскаго, Итальянскаго, Турецкаго, Армянскаго и Грузинскаго, какъ Пентиглоттъ переводилъ сочиненія на грузинскій языкъ полезныя для христіанъ.

П. Иоселани.

პავლე შაჰყულიანის ძველი გვარი ჭილიმუზაშვილია. მათი წინაპარნი ქართლში ყოფილან, შემდეგ სამცხეს გარდასახლებულან, შაჰყულაშვილები იქა სწოდებოდათ; ამ გვარის წევრნი დღეს ქართლშიაც სახლობენ. უამთა ვითარების მეოხებით, ჭილიმუზაშვილები ჯავახეთში კათოლიკის სარწმუნოებას დაუკავშირდნენ. წინათ რომის ქართველთ კათოლიკეთ ირიცხებოდნენ, შემდეგ სომეხთ კათოლიკეთ ტიბიკონზე გადავიდნენ და დღეს სომეხ კათოლიკეთ ირიცხებიან. პ. ჭილიმუზაშვილს სომხურად შაჰყულიანიცი ეწოდებოდა, ოსმალურად შახ-სულთანო, ლათინურად სკიაგლოუნტი, რუსულად შაჰყულოვი. ამათ გვარს ზოგნი ჯინაშვილათაც ასახელებენ. ამ უკანასკნელ წლებში კი ჩვენ დანამდვილებით შევიტყეთ, რომ მათი ძველი გვარი ჭილიმუზაშვილი ყოფილა.

პავლე შაჰყულიანი დაიბადა 1770 წ. ქ. ახალციხეს. მისი მშობლები ახალციხის მოქალაქედ ირიცხებოდნენ, მამას

ალექსანდრე ერქვა, გარდაიცვალა 1807 წ. და დედას ანნა, გარდაიცვალა 1807 წელს. ამათ წინაპართ გვარი მოხსენებულა 1705 წ. ერთ კათოლიკეს ეკლესიის მაზიარებელთ გვარების მოხსენების წერილში. ეს ცნობა, ამ ბოლოს დროს, მოიპოვა პატივცემულმა მოძღვარმა ვინმე მესხმა. აქამდის მრავალნი იტყოდენ და სწერდენ, რომ საქართველოში, მაზიარებელთ გვარების ანუსხვა და წერა, ქართველ სამღვდელთებამ სულ არ იცოდაო, ასევე ბრძანებდნენ მონათვლის შესახებ, მაგრამ ეს მტკნარს სიცრუეს წარმოადგენს, რადგანაც ჩვენ მოვიპოვეთ მონათვლის ისეთი წერილებიც კი, რომელნიც XVII საუკუნის ნახევრიდამ მე-XXIII საუკუნის დასაწყისამდე უწევენ, დრო და გარემოება ბევრს კიდევ სხვა მასალებს აღმოაჩენს, რაიც ცხად ჰყოფს ბევრ ცნობას, რაც კი აქამდე ბურუსით იყო მოცული.

პ. შაჰყულიანმა პირველ დაწყებითი სწავლა მშობლებთან მიიღო, ახალციხეს, იმ დროს ახალციხის და მის თემის ქართველ კათოლიკებში ყოველგან ქართული წერა-კითხვა სუფევდა, ყველა ქართულს წერა-კითხვას სწავლობდა, რადგანაც ყველა იგინი ქართველ ტომს ეკუთვნოდენ, ქართულს ენას მათში დიდი მშობლიური ადგილი ეკავა და მიტომ მეტად კარგათაც ასწავლიდნენ იმ დროის კათოლიკეთ ბავშვებს თავიანთ დედა-ენას, ეს ცხადათ ეტყობათ ყველას და ნამეტურ პ. შაჰყულიანს. შინაურ სწავლის შემდეგ ახალციხის ივანე ნათლის-მცემლის ეკლესიის სკოლაში უსწავლია, მერე სტამბოლს წაუყვანიათ და 1776 წ. რომს წასულა, პაპის ბრძანებით „პროპაგანდოს“ სასწავლებელში მიუღიათ.

1788 წ. „პროპაგანდოს“ ფიცს აძლევს, რომ იგი იქნება ერთგული მოწაფე წევრი „პროპაგანდოსი“ და კათოლიკების. სიხანს, რომ პ. შაჰყულიანი სასწავლებელში 1786 ან 87 წ. უნდა შესულიყოს მოწაფეთ.

„პროპაგანდოს“ სასწავლებელში პ. შაჰყულიანი პირველი მოწაფე ყოფილა, იგი ყველა გაკვეთილებს ჩინებულათ სწავლობდა, გაკვეთილებს გარეშე მას დიდათ უყვარდა ის

ტორიული წიგნების კითხვაც, მაშინ საქართველო რომის სასულიერო წოდების წინაშე საყურადღებოდ იყო გამხდარი, იგინი საქართველოს ამბებს გაფაციცებით ეძებდნენ, კითხულობდნენ და სწავლობდნენ, მაგრამ ასეთი ცნობები კა მაშინ იშვიათი იყო, ამიტომ ხშირად თვით პროპაგანდობით ახალგაზრდა პ. შაჰყულიანიც კი მოუთხრობდა თავის უფროსებს საქართველოს ამბებს. მას ბევრი რამ საინტერესო ცნობები გარდაუცია ხოლმე რომის მოძღვართა და მოგზაურთათვის. 1795 წ. ამან სწავლა დაამთავრა. მას სწავლის მოწმობაში მოიხსენებენ ვითარცა კარგს მოწაფედ ყოფილს, მაგალითებრ: ლათინურად შემდეგი სიტყვები მოჰყავსთ: „optimus in omnibus“: ძრიელ კარგი ყველაფერში. მართლაც და იმ დროს პ. შაჰყულიანი რომ კარგი მოსწავლე არ ყოფილიყოს, უამისოდ ამას ქართველი კაცი 1795 წ. ვერ მიიღებდა.

პ. შაჰყულიანი სწავლის გათავების უმაღლეს, რომშივე იქმნა ბერათ აღკვეცილი 1795 წ. რასაკვირველია ლათინოს ტიბიკონზედ. ამის დროს, რომში სხვა ქართველთ შვილებიც სწავლობდნენ, მაგალითებრ, როგორც ანტონ ხუციშვილი, რომელმაც სწავლა 1791 წ. დაამთავრა და პ. შაჰყულიანთან ერთად დაბრუნდა საქართველოში.

„პროპაგანდაში“ ქართველებზე უპირატესათ სომხები იყვნენ დაყენებულნი. იქ ქართულ ენასაც ასწავლიდნენ, მაგრამ იმდენად, რაც კი მათ მქადაგებლებს გამოადგებოდათ. სომხურ ენას და მწერლობას კი დაწვრილებით ასწავლიდნენ, რადგანაც სომეხ კათოლიკეთ რიცხვი იმ დროს ევროპაში დიდი იყო. მათთვის განცალკევებული ტიბიკონიც არსებობდა, კონსტანტინეპოლში დიდი რიცხვი იყო კათოლიკების, მათ საკუთარი ეპისკოპოზიც ჰყავდათ; 1744 წ. სომეხ კათოლიკეთ კათოლიკოზიც ამოირჩიეს. რომის სამღვდლოების წინაშე ესენი ისე იყვნენ დაწინაურებულნი, რომ თვით XVII საუკუნის ნახევარს, რომში პაპის ბრძანებით, რამდენიმე ტომი დაიბეჭდა სომხურს ლათინურს ენაზედ სომეხთ კათოლიკეთ ეკკლესიის და ტიბიკონის შესახებ. ამ ტომებში

ბევრი რამ ცნობები მოიპოვება საქართველოს შესახებაც, მეტადრე ქართველთ მეფეების მიწერ-მოწერა. პაპებთან. გარდა ამისა 1711 წ. დაიბეჭდა რომში ვრცელი სომხურ-ლათინური ლექსიკონი რამდენიმე ტომად, რაც მაშინ ერთობ ძვირად დაჯდებოდა; მაგრამ სომეხთ რიცხვის სიმრავლემ და საჭიროებამ გამოიწვია დიდის ხარჯის ატანა და ასეთი ვრცელის შრომის ბეჭდვაც.

სომეხ კათოლიკეთ სიმრავლის ქვეშ დაჩრდილულნი იყვნენ ქართველ კათოლიკენი. ევროპაში სომეხთა მრავლად ცხოვრებამ, ვაჭრობამ და წარმატებამ რომის პაპების წინაშე სომხის გვარის მნიშვნელობა და ღირსება კარგის თვისებით გადასჭიმეს; უკანასკნელს, სომეხთ კათოლიკეთა მხითარისტების ძმობამ ხომ ნათელი მოჰფინა სომხის გვარს. კავკასიის ქრისტიან კათოლიკეთ შორის ყველაზე დიდის უფლებით სომეხ კათოლიკენი იყვნენ დაჯილდოვებულნი. ამ გარემოების მეოხებით, საქმე ისე ოსტატურათ მოეწყო, ქართველთ კათოლიკეთ გვაროვნობის პირობები ისე დაიხვანჯა, რომ ქართველ კათოლიკეთ გვაროვნობის ყლაპიები ანუ დამკარგაგნი თვით ქართველთ გვარშივე, ქართველ კათოლიკებშივე სჩანდენ. ამას ის გარემოებაც-კი უწყობდა ხელს, რომ „პროპოგანდის“ და სხვა კათოლიკეთ სასწავლებელში სომხურენას და მწერლობას ნამდვილ სომხის გვარის კათოლიკის გარდა, სხვა გვარის შვილებსაც-კი ასწავლიდნენ, მეტადრე ქართველთ. ქართველთ ისე ამზადებდნენ სომხურ ენასა, ისტორიასა და მწიგნობრობაში, სომეხთ მსწავლულთ შათზე ისეთი ზეგავლენა ჰქონდათ, რომ უკანასკნელ ქართველთ ძენი სრულიად კან-გამოცვლილნი გამოდიოდნენ, თვით ქართულ გვარსაც-კი იცვლიდნენ და გადაგვარებულები ჩამოდიოდნენ საქართველოში.

სწორეთ ასეთ კან-გადაბრუნებულ ქართველთ გვარის მოძღვართაგან დაიბადა ისეთი აზრები და გავრცელდა ცრუ შეხედულება, რომ ვითომც საქართველოში, ძველის-ძველადგან კათოლიკების რიცხვი, მხოლოთ სომეხ-კათოლიკეთ გვა-

რისაგან შესდგებოდა, ვითომც ქართულს ენაზე მოლაპარაკე კათოლიკენი, როგორც სომეხ-გრიგორიანები, რომელნიც, ვითომც უამთა ვითარების მეოხებით, გვარტომობით ან ენით გაქართველებულან, მხოლოდ სარწმუნოება-კო დაშთენიათ მამა-პაპის. ასეთს შემცდარს აზრს აღგნენ ისეთი ქართველ გვარის ნასწავლი მოძღვარნიც, რომელთაც საქართველოს ისტორია ზედ მიწევნით ჰქონდათ შესწავლილი. იცოდენ კარგათ ქართული ენა და ქართულადაც მწერლობდნენ, ლათინურ და სომხურის ენიდამ ქართულს ენაზედ ვრცელს თარგმანებს სწერდნენ, ასეთ პირებს ისტორიული მოსაზრება და მისი ჭეშმარიტი ძიება ისე ჰქონდათ გაუკულმართებული, რომ მათ მსოფლიო კრებების და ქართველთ ეკკლესიის განყოფის ისტორიაც-კი არ იცოდენ, და თუ იცოდნენ განგებ პირს არიდებდნენ, რადგანაც ამ ისტორიის ცოდნას თვის სასარგებლოთ ვერ უზერდნენ, მასში ვერ ჰპოვებდნენ ისეთ ცნობათ სიმართლეს, რასაც საყოველთაოდ მათი სული და გული ესწრაფებოდა.

რადგანაც ასეთ მამათა აზროვნებას თავის გასაველი აღრიდგანვე მიეცა, რადგანაც მათმა ძიებამ ზოგიერთის თვალში ჭეშმარიტების სახე და მიდრეკილება მიიღო, ამიტომ ჩვენც ჩვენის აზრით, მოვიყვანთ რამდენსამე ისტორიულს ცნობას, ცნობებს ჭეშმარიტებით დამტკიცებულს, რომელთაც თვით ჩვენს „ქართლის ცხოვრებაშიაც ჰპოვებთ, დაე, ამ ცნობებმა იკამათონ შემცდარს აზროვნებასთან, მათ განსაზღვრონ ჭეშმარიტება სომეხთ და ქართველთ გვარჯივნობის შესახებ.

მოგეხსენებათ, რომ ქართველნი და სომეხნი ადრე ერთი ეკკლესიის აღმსარებელნი ვიყავით. ორივე ტომის ეკკლესია ერთი იყო, უკანასკნელ მსოფლიო კრების გარდაწყვეტილების მუხლები ქართველთ მივიღეთ, სომეხთ კი არ მიიღეს. ამ სახით ჩვენ ქართველნი დავუკავშირდით ბერძნებს, სომეხები-კი გაგვშორდნენ, სომხის ეკკლესია დარჩა განკერძოებული. ახალი ეკკლესიის წეს-რიგი, ბევრს ალაგას თვით ქართველ-

თაც არ მიიღეს; ამათ სთქვეს: რომ ჩვენ, ჩვენს მამა-პაპის რჯულზე დავრჩებითო. ამისთვის მათ ძალას არავინ ატანდა. ასეთ ქართველთა რიცხვი იმ ეკლესიის წილ-კერძად გახდა, რომლებიც სომხებს ეკავათ. ნელ-ნელა სომხის ეკლესია ფეხს იმაგრებდა, მისი წესები თვით ქართველთ შორისაც იდგავედა ფესვებს, ამ წესების აღმსარებელნი ქართველნიც თავიანთ თავს სომხად სთვლიდნენ, რადგანაც იგიინი სარწმუნოებით სომხებთ ეკლესიას აკუთვნებდნენ თავს.

ასეთ ქართველთ რიცხვი საქართველოში ერთობ დიდი იყო, თვით მთელი კახეთიც-კი მეათე საუკუნემდის სომხის ეკლესიის წესებს აღიარებდა, სარწმუნოების ერთობამ სომხებთ მეისტორიეთ წინაშე დაჰბადა ისეთი შემცდარი აზრი, რომ ვითომც კახეთი ძველიდგანვე დიდის სომხეთის ნაწილს შეადგენდა, ვითომც კახეთის მცხოვრებნი სომხის ტომს ეკუთვნოდნენ, ვითომთ ამას მათი ტიპიც ამტკიცებს, ვითომც ამას თავის დროს ანტროპოლოგიაც დაამტკიცებს, ამაზედ იგიინი შრომობენ კიდევ. ასეთ გარემოებას ჩვენმა ძველებმა აღრიდგანვე მიაქციეს ყურადღება და შემოხსენებულორ მხარე შემოხსენებულსავე საუკუნის ბოლოს ძალით იქმნა დაკავშირებული საერთოთ ქართველებთან, ე. ი. მართლ-მადიდებელ ეკლესიასთან, მაინც შიგა და შიგ იყვნენ ისეთი ქართველნიც, რომელთაც არ მიიღეს ახალი სარწმუნოების წესები; ზიგინი ეკლესიის კერძად შეიქმნენ, მათ დაიწყეს სომხური ენის შესწავლა, სომხურს ენაზედ იწყეს ლოცვა, სამღვდელლონი მათ სომხურს ენაზედ ათქმევინებდნენ აღსარებას და სომხურს ენაზევე ესაუბრებოდნენ. საქმე ისე მოეწყო, სომხის ეკლესიის წესები ისე დაეპატრონენ ქართველთ სულიერს და ხორციელს მხარეებს, რომ ქართველთ თამამად იწყეს სომხოზა, გვარების გადაკეთება. ნათლობის დროსაც ყმაწვილებს სომხურს სახელებს არქმევდენ, მოზრდილ ყრმათა და ქალთაც სასტიკათ უკრძალავდენ ქართველებთან მისვლას.

მოსვლას, ეკლესიასთანაც-კი ახლოს გავლას და იქ ლოცვას ზომ უოვლად მიუტევებელს ცოდვად სთვლიდნენ. *).

ასეთ მდგომარეობაში, არამც თუ მარტოდ კახეთში მცხოვრებთ ქართველთ ზოგიერთი ოჯახები მოჰყვნენ, არამედ სამშვილდეს, თვით შუაგულს ქართლს და სამცხეშიაც. აქ მცხოვრებთ გასომხებულ ქართველების უმრავლესობამ თვით ჩვენ დროსაც მოაღწიეს. დღევანდლამდე იგინი ქართულის ენით სცხოვრობდნენ, მათ კაცი ქართველ ტომთან გერავინ ვერაფრით გაარჩევდა, ვერ გაარჩევდა, რადგანაც, მათი რიცხვი, ქართველის ტომისაგან შესდგებოდა, დღეს-კი მათ შვილებს სომხურს ენას ათვისებენ, გვარებს სომხურად უსხვაფერებენ, უტყუვრად არწმუნებენ, რომ იგინი სომხის შთამომავალნი არიან, რომ დღეს შემდეგ გორის მაზრის სოფელთ ტყვიაველებმა, კარალეთელთა, ნიჩბისელთა, კავთის-ხეველთა, ახალქალაქელთ, ახალ გორელთ, დუშელთ, ზერტელთ, წყნეთელთ, ავქალელთ, ძეგველთ, მეტეხელთ, საგარეჯოელთა, თბილისელთა და კახეთის მრავალ სოფლებში მცხოვრებთ უსათუოდ უნდა შეისწავლონ სომხური ენა და ქართული უნდა დაივიწყონ, რადგანაც იგინი შთამომავლობით სომხები არიან. ცდას თავისი გააქვს და უკუღმართი აზრები ფეხს იდგამს. დღეს ჩვენ ვხედავთ, რომ აღრინდელი ქართველი კაცის გვარი ჩუსტიჰამიაშვილი. დღეს აღნიანცათ არის გადაკეთებული, მირზაშვილი მირზოევათ, ნადირაძე—ნადიროვათ, მენტეშაშვილი—მანთაშოვათ, სუნდაკიშვილი—სუნდუკიანცათ, მერაბაშვილი—მერაბოვათ, ყალამქრიშვილი—ყალამქაროვათ და ვინ იცის კიდევ სხვებო რამდენია ენით მოუთვლელნი.

ჩვენ სხვათა ყლაპიობა დიდ საზიზღარ საქმედ მიგვაჩნია, ამიტომ ვიტყვით შემდეგს, რომ საქართველოში XII საუკუნის ნახევარს, სომხეთიდან რამდენიმე კომლი სომხები იქმნა გარდმოსახლებულნი, დავით აღმაშენებელის ბრძანებით და

*) ქართლის ცხოვრება ტ. I ტფ. 1899 წ.

ქართლის სოფლებში დასახლებულნი. ასევე იქმნა XVII საუკუნის ნახევარს, რამდენიმე ასი სული სომეხთა გარდმოსახლდა თბილისში, ამ დრომდის-კი, მათი ხსენება საქართველოში ერთობ მცირე იყო. თუ რამ ნაშთები არსებობს სომეხთა საქართველოში, ყველა ეს ნაშთები XVII—XVIII საუკუნეს ეკუთვნის. ხსენებულთ გარდმოსახლებულების მსგავსავე ვხედავთ XVIII საუკუნეში, მეფე ერეკლეს დროს. ამ მეფის გარდმოსახლებულნი ავლაბარში იქმნენ დასახლებულნი. ერეკლეს შემდეგ, მეფე გიორგის დროსაც იქმნა რამდენიმე სომხის გარდმოსახლება საქართველოში. XIX საუკუნის 1830 წ. ზომ კიდევ მოხდა რამდენიმე ასის სომხის გარდმოსახლება ახალციხისკენ. ნამდვილ სომხის გვარის ძეთა გარდმოსახლების რიცხვი სულ ხუთს წყობას შეეხება. ამ ხუთ გზის გარდმოსახლებულთა რიცხვი, რომ სულ ვიანგარიშოთ, ზემიწევნით ხუთი ათას სულზე მეტი არ გამოვა, დღეს-კი მთელი ქართლ-კახეთი სავსეა სომხებით. ნუთუ შესაძლებელია, რომ ასი წლის განმავლობაში ხუთი ათასი სულისაგან ორასი და სამასი ათასი მოშენებულიყოს! ეს შეუძლებელია, მოუფიქრებელია, მაგრამ როგორც ვსთქვით ზემოდ, ამ სომეხთა რიცხვში ურევია ერთობ დიდი რიცხვი ისეთ ქართველთა, რომელნიც ჟამთა ვითარების მეოხებით, სომხის ეკლესიის კერძათ დაშთენილან, დღეს ამ წესების საშუალებით, ამ ძირეულ ქართველთაც სომეხებათ სთვლიან. მოკლედ უნდა ითქვას, რომ სომხის ეკლესიის წესებიც ისევე ჰყლაპავს გვარტომობას, როგორც მუსლიმანობა — ისლამი.

გინდ რომ ასე არ იყოს, გინდ რომ საქართველოს სომეხთა რიცხვი პირდაპირ სომეხთა შთამომავლობას ეკუთვნოდეს, გინდ მართლაცა და ესენი სომხის ძეთა ძენი იყვნენ, მაშინაც მაინც ამდენი ხნის განმავლობაში, ამდენი საუკუნის გასვლის შემდეგ, ნუ თუ იმ სომეხთ, რომელთაც თავიანთს გვარტომობის არაფერი შერჩენიათ, ენით, ზნით და ხასიათით ქართველებს დაკავშირებიათ, დანათესავენებიათ, ბუნებას მათზე თავის ადგილობრივი ზეგავლენის ბეჭედი დაუსვამს.

ადგილობრივი თვისება შეუსისხლობორცებია, გარდუქმნია ისე, ვითარცა ადგილობრივ მცხოვრებთ ძირეულ მკვიდრთაგანი, თითქმის შეუძლებელია მათი გარჩევა, რომ ასეთ პირებმა სომხობა დაიწყონ, ამაზედ რა უნდა სთქვას ეროპიულის ცოდნით ადვსილმა კაცმა, ნუ თუ შესაფერი იქმნება ასეთ პირთათვის, რომ მათ ზურგი და გული ადრიკონ იმ მხრის ერს და მიწას სადაც მათს რამდენსამე თავობას უცხოვრიათ, სადაც დახოცილან მათი პაპანი, სადაც მდებარებს მათი საფლავები, რომ ასეთ ღვაწლ-დებულ კუთხის ტომის ენას, ზნესა და ხასიათებს გული აჰყაროს და დაუკავშირდეს ისეთ ტომთა ენას და ხასიათებს, რომელსაც ვინ იცის როდის რა რომელ საუკუნეში მოსცილებია. ასეთი საქციელი მე უჯეროთ მიმაჩნია. წმინდა შეცდომათ, უზომო მედიდურობათ, ფანატიზმათ, მეტს სხვა არაფრად. ამას არავინ შეიწყნარებს, ყველგან ასეთი უარის მყოფელნი გამობილნი იქმნებიან.

აი კიდევ უფრო საოცრება: ჩვენ კარგათ ვიცით და ამდღე აღრეც ვსწერდით, რომ ქართველ კათოლიკეთა მტრებთა რიცხვი თვით ქართველ გვარის კათოლიკებშივე მოიპოვებიან. ასეთია მაგალითებრ გასომხებული ქართველი ამასასპ საფარაშვილი. მხითარისტი დღეს საფარიანიც. ეს მხითარისტი დიდი მტერია ქართველების, საქართველოსი და მის აკარგიანობის. მთელი ამ მხითარისტის მოქმედება იმაზეა მიმართული, რომ როგორმე ქართველობა დაამდაბლოს, წაართოს მათი ისტორიული საკუთრება და სხვებს მისთვისოს. ხომ მოგეხსენებათ, ქართველი კაცი თუ გადაგვარდა, მერე ის დაწყველილია. უცხო ტომის ფანატიკობით თავს ისახელებს, თვით ქართველობის სამაგალითო მტრად გამოვა. ასეთია ამასასპ მხითარინ-საფარიანიც. ხოლო ამის ნატვრას კი თავის სისრულე არ მოეცემა და პატარა ქვის მტრობა პაწაწკინტელასავებ დაშთება. აქ ამაზედ ჩვენ თუ რამეს ვამბობთ, ვამბობთ მიტომ როგორც უგვანი კაცის ნამოქმედარის ფაქტი, თორემ თვით ვინ არის, ან მისი სჯა რა უნდა იყოს,

რომ მაზედ ხმა ამოვიღოთ, არ ამოვიღებთ მით უფრო, რადგანაც ასეთი ჯურის ჩიტებით სავსეა ჩვენი ქვეყანა.

სათარღანცი—მეცნიერია, მოწაფე ლაელისა. მიტომ სომეხთა საგვარ-ტომო სკოლებისთვის გეოლოგიის სახელმძღვანელოც მიუძღვნია და ამ გეოლოგიით პატარა ჰაიკებს ასწავლის, რომ საქართველოში სძევს სომხეთი, მაგალითებრ რუსეთის სომხეთის ნაწილს სოფ. ასპინჯას და აბასტუმანს გამოადის გოგირდის წყაროები, სადაც ხალხი ბანაობს. სმენა იქონიეთ, ასპინჯა და აბასტუმანი უცხო რამ კი არ გეგონოთ, ჩვენებური აბასტუმანია და ასპინჯა. როგორ მოგწონთ ესეთი თაღლითობა ნასწავლი კაცისაგან. ეს პატარა მოწაფეს-კი მიეტევება და „გეოლოგიის“ შემდგენელს კი არა, მაგრამ რა გაეწყობა, ამას ჩვენ ვინა გვკითხავს, ბურთი და მოედანი მათია. კაცმა თავის ერის ისტორია, გეოგრაფია და ეტნოგრაფია არ იცოდეს და ის კი „გეოლოგიას“ ადგენდეს, ეს მეტი მეთი ახირება არის და კან-გამოცვლილს ლამურასაც არ შეჰფერის ასე მოქცევა, რადგანაც აქ მტრობის და ლიქენის მეთი სხვა არა სჩანს რა. ფარისევლობით ჩვენი დამცირება, სხვების გაძლიერება.

ახლა იკითხეთ თუ ვინ არის ეს პირი და ან რა ტომს ეკუთვნის. იგი გახლავსთ მესხელი, საფარა, საფარის მონასტერი ხომ მოგეხსენებათ, გარდა ამისა გაბრიელ, ქართველი კათოლიკოსი საფარელი VI საუკუნისა. მაქახელშიაც რამდენიმე სოფელია ქართველ მაჰმადიანთა. საფარაშვილების და ქრისტიანებიც არიან. აი ამათი შთამომავალია ჩვენი ლამურა. ნეტა ერთ-ერთი მაინც გაიხსენოს შან, ეს რა საჭიროა და ძალიანაც შორს ნუ წავალთ, თვით ამ პირის დედამ და ნათესავებმა სიტყვაც არ იციან ქართულს გარდა სხვა ენის, მაგრამ ამხასპმა იცის სხვა ენები და მის საფუძვლით თვითაც კარგად სომხობს, რაც ძალი და ღონე აქვს ამისთვის შრომობს კიდევ, და რომ შეეძლოს საქართველოს ერთ დღეს გადაყლაპავს კიდევ, მაგრამ ამის ძალა არ შესწევს მას და მიტომ იგი თავის უმეცრების შხამს კალმით ისერის, მელუ-

რათ მოცოცავს ხოლმე ჩვენს ქვეყანაში და გველურათ-კი იკ-
ბინება, ასეთი მკბენავი გველებით სავესა ჩვენი ქვეყანა, ბევრს
გავუძლიოთ და შეიძლება ბევრსაც გავუძლოთ, ხოლო თვით
ამაზასპს-კი არ უნდა ავიწყდებოდეს ის მარტივი ქვეშარიტე-
ბა, რომ კაცი რომელიც თავის ვინაობას ივიწყებს და ის
სხვას ეკედლება, მერე მისგან ისიც ადვილათ მოხდება რომ
ამ სხვასაც ადვილათ მოსცილდეს და სხვებს მიეკედლოს კი-
დედ. ასეა აკაკის ღამურას მსგავსი კაცების ხელობა და ამი-
ტომ ამაზასპს საფარიანსაც ვაფრთხილებთ რომ ასეთ გზას თა-
ვი გაანებოს, მით სხვათა ცდუნებას საზღვარი მიეცეს და
თვითაც თავის რკალში მოთავსდეს, თორემ ასეთის ფანდე-
ბით იგი ძრიელ შორს ვერ წავა.

აი ასეთი გახლავსთ ეს საფარიანი და ყველა ის ქართ-
ველ კათოლიკენიც, რომელთაც-კი მხითარისტების ბადეში
გაუვლიათ.

ახლა მე ვკითხავ ზოგიერთ პირებს, ისეთ პირებს, რო-
მელთაც აკაკის ღამურას ტყავი ახვევრათ გარს, თუ
ესენი რას იტყვიან ჩვენი ცნობების წინააღმდეგ, რას ეტყვი-
ან იმ დროთა პირებს, რომელთაც ეს ცნობები შეადგინეს,
ვის უფრო კარგად უნდა სცოდნოდა ამის გარემოება, ჩვენ
ძველებს, თუ დღევანდელ კან გადაბრუნებულ მტერ მოყვა-
რებს. დაგვისახელონ თუნდ ერთი ცნობა, რომ საქართვე-
ლოში, ქართველთ შორის, სულ ძველადგანვე სომხის სარწ-
მუნოების მაღიარებელი ქართველნი არას დროს არ ყოფილან
და ჩვენ მზათა ვართ, რომ მაშინ ყოველივე მათი ვიწამოთ და
საქართველოში ყველა გვარ-ტომობის ზნისა, ხასიათის და
უნის მცოდნე, სომხის სარწმუნოების მაღიარებელი და კათო-
ლიკი-კი პირდაპირ სომხის მოდგმას ვაკუთვნოთ, სომხათ
ავნუსხოთ.

უნდა ვთქვათ, რომ სომეხთ მცოდნეთ და მსწავლულთ
წინაშე ასეთ ვითარებათ ძიება, ძველადგანვე წავიდა წინ,
თითქმის იმ დროდამ, რაც მათ საქართველოში მაღალის სი-
დიადით იწყეს გავრცელება-გამაგრება. მაგალითებრ: XVII

საუკუნეში გაჩნდნენ ისეთი სომეხთა მსწავლელი მწერლები, რომელნიც ქართველებისას ყველაფერს ჩრდილავდნენ და ქართველთ ბინადრობის მსაკუთრებლებათ სომეხებს აღიარებენ. ასეთს უტყუარს მაგალითს წარმოადგენს XVII საუკ. საქართველოში მოგზაურის წინაშე მომხდარი სომეხთ საქმიები და ხრიკები. ნუ გაიკვირვებთ, რომ ასეთ ხრიკებთა დაბადებას ხანა ერთობ ძველ დროს ეკუთვნის. აქ სიძველეს არაფერი მნიშვნელობა აქვს, სადაც ერის მოწინავე ძალა მლიქვნელურს ცდასა და ღვწას ეძლევა, სომეხთა ძალა ადრიდგანვე დაადგა ქორიკანულს გზასა და კვალს. მათ თავიანთი ხვედრიც გაიტანეს, შარდენს მთელი საქართველო კინალამ სომეხეთად აღაწერინეს, თბილისში, კათოლიკენი სომხის ტომის ძედ აცნობეს, ქართველებათ მხოლოდ რთხი ქართველთ საპყარი სცნეს და ხუთიც პატარა ლატაკ ბავშვები, რომელნიც პატრების ხარკით იზრდებოდნენ.

შარდენის შემდეგ, ასეთ საყლაპიო ასპარეზზედ სხვებიც მრავალნი აღმოჩნდნენ, ესენი უფრო შორს წავიდნენ, საქართველოს ადგილებთ, სახელ-წოდებითაც უწყეს გარდაკეთება და გარდასხვაფერება, მრავალს კუთხეებს და ხეობებს დაარქვეს სომეხური სახელები, მაგალითებრ, როგორც: ბოლნაფორა—ბოლნისის ხეობა, მანგლაფორა—მანგლისის ხეობა, ასევე შეეცვალათ სახელები მრავალთ ძველთ ქართველთ ნაშენ ეკლესიებსაც, ამ ეკლესიებთ სახელწოდებათა შეცვლის მანქანებას დაწვრილებით არ გავყვებით, გავიხსენებთ მხოლოდ ერთს საყურადღებო მაგალითს, რომელიც ამ ბოლოს დროს მოხდა და გამოქვეყნდა სომეხთ მეტრფე მეისტორიე მწერალთაგან. ერთმა არა სახელოვანმა მწერალმა სახელოვან ჰყო თავი თვისი მით, რომ მან გამოაქვეყნა ერთი საოცარი საყლაპიო ტყუილი, ეს ტყუილი შეეხება ისეთს უზრდელს და წარმოუდგენელს სიცრუეს, რომლის მოხსენებით ჩვენ დიდათ ვსწუხდებით, რადგანაც ეს მატყუარა მწერლები თავიანთ ქორებთა ცნობებს ქართველთ მეისტორიებთა ცნობებზედ აფუძნებენ. ვითომც პ. იოსელიანის თქმით, ქ. ახალციხეს, XVII

საუკუნის დასაწყისამდე სომხური სახელი „იშხანა-გილ“ ერქვა, ვითომც ახალციხე ხსენებულ საუკუნის შემდეგადამ დაერქვა. „იშხანა-გილ“ ქართულათ „თავადების სოფელს“ ნიშნავს, ქართული სახელი „იშხანაგი-ლოს“ მას შემდეგ დარქმევია, როცა აქეთ მათი ძალა გავრცელებულა, თორემ მას სომხური სახელი რქმევია, რადგანაც მთელი ეს კუთხეც სომხეთის საკუთრება, სომხეთის ნაწილი ყოფილა. ასევე გვამცნის, რომ ვითომც ძველათ არდანუხს სომხური სახელი ერქვა ორჯნახი, ვითომც იგიც სომხეთის საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ იგიც ქართველებმა მიითვისეს და მერე თავიანთი სახელი უწოდეს.

ეს კიდევ არაფერი, ჩვენ აქ არავის მტრობა არ გვინდა, ანუსხავთ მარტოდ მას, რაც-კი მათგან იფინება ჩვენი ქვეყნის საწინააღმდეგო და დასანთქმელად. ამ თხუთმეტ-ოცი წლის განმავლობაში ევროპაში ხმები განისმა, რომ საქართველოში, უპირატეს მოწინავე ტომათ სომხებო ირიცხებიანო, ყველა დაბა და მშვენიერი ქალაქები მათ ეკუთვნითო, მთელი ეს ხსენებული კუთხე სომხებით არის მოფენილიო, ქართველების ხსენება მარტოთ იალბუზის მთის კალთების მახლობლათ შეიძლება რომ მოვნახოთო, ასე და ამ გვართ, გამოდის, რომ საქართველო იალბუზის ხეობაში ყოფილა. ამ სტატიების მეოხებით, ერთი კათოლიკის ბერი იწერება, რომილამ შემდეგს წერილს შენიშნითურთ, ერთ თავის ქართველ კათოლიკეთა მოძღვართან: — „მამ ძმაო ივანე, ზვიდე შენი გუდა-ნახადი და შეინჯარის მთებისკენ გასწიეთ, რადგანაც საქართველო მანდ არ ყოფილა“. ეს შენიშვნა ეკუთვნის ერთს ქართველთ-კათოლიკეთ მოძღვარს, რომელიც დიდი ხანია რომში სცხოვრობს და იქ ქართველთ საწინააღმდეგო პოლემიკური წერილების წერას თვალ-ყურს მკაცრათ აღევნებს, რომელ წერილებმაც ეს მოძღვარი არა ერთხელ შეაწუხეს და ააღელვეს. ასეთ ხასიათებით გარემოცული წერილები საფრანგეთის და რომის გაზეთებში ისე ხშირათ იბეჭდებოდა თურმე, რომ ხსენებული ქართველთ მოძღვარი დიდათ აღელდა, ისე შე-

წუხდა, რომ მათ წინააღმდეგ პასუხიც დაწერა და ფრანგულათ დასტამბა.

ესეც კიდევ არაფარი, ერთი ასეთ ვაჟბატონთაგანი უფრო შორს წავიდა, ბ. ბრამბეუს სენკოვსკიმ უფრო მკაცრი მსჯავრი წარმოსთქვა, ამ ბატონმა თავის წერილში შემდეგ სიცრუე მორთა ქეშმარიტებით: ქართველები მეთე საუკუნემდის არ არსებობდენ, იგინი მთებში სცხოვრობდენ, ხოლო ამ საუკუნის დამლევს ჩავიდენ იმ ბარს ადგილს, სადაც დღეს სცხოვრობენ და რომელსაც საქართველო ეწოდება, წინეთ-კი ამ ალავას სცხოვრობდენ სომხები, ქართველებმა სომხები აქედან დასძრეს უფრო აღმოსავლეთისკენ გარეკეს და ხსენებული ადგილები თვითონ დაიკავეს. ასე რომ ამ მეცნიერის აზრით იხატება ის, რომ აწინდელი საქართველო სომხეთი ყოფილაო. მაშ ნეტა სომხეთი სადღა იყო და იმ ადგილებში ვიღა ხალხი სცხოვრებდა, სადაც დღეს სომეხნი სცხოვრობენ.

მეცნიერ ბარონ ბრამბეუს აკადემიკმა ბროსემ მისცა პასუხი, ამ პასუხის შემდეგ მეცნიერმა თავის ცნობები უკან წაიღო, თითქმის ბოდიში მოიხადა. სენკოვსკის შემდეგ, სხვებიც ბევრნი აღმოჩნდნენ, 1877 წ. საქართველოში მოვიდა საფრანგეთის მოგზაური კუტული, ეს ბატონი ტფილისის სომხებმა დაჰპატიჟეს, ორთაქალის ბაღში საღილი გაუმართეს, მთელი საქართველო სომხეთათ აღაწერინეს, მთელი ამ ქვეყნის ძალა, მცხოვრებთ უპირატესობა, წარმატება, განათლება, ვაჭრობა და მოძრაობა სომხებს მიაწერეს, მოგზაურობაში სომხობა გამოაქვეყნებინეს. ამ მოგზაურობის წინააღმდეგ ფრანგულსავე ენაზე პასუხი დაიბეჭდა, ამ პასუხის შემდეგ კუტულიმ თვალები გააღო და თავის მოგზაურობის ყველაფერი შეცდომათ აღიარა, მაგრამ რაღა დროს, მისი ნაწერები-კი დარჩა სომეხთ საშვილიშვილო საკუთრებათ და სადიდებლათ. კუტულის ცნობებისაგან მკაცრათ გატაცებული აღმოსჩნდა სომეხთ მოგზაური გალუსტ ქულბაქიანი. ამ მოგზაურმა დაიარა კერძოთ საქართველო და მერე მთელი კავკასიაც, ამანაც ბევრი კლანქები გამოსდო ქართველებს, თამამი მოგზაური ისეთ მოთავე-

ზედ აღმოჩნდა, რომ ქართველთა წმინდა ნინოც სომხის ქალად აღიარა; ვგონებთ ისტორიით, ჩვენ და მათაც, კარგად უნდა ვიცოდეთ, რომ წმ. ნინო რომელი ქალი იყო. ეს ყველა იმ პირმატკვი იცის, ვისაც თუნდ მარტოთ გაქრისტიანების ისტორია წაუკითხავს.

ზემოხსენებულს პირებზე არა ნაკლებ საინტერესო მოგზაურობა გახლავსთ ბ. რ. ფათაზიანის მოგზაურობა ოსმალეთის სომხეთში. ამ პირს ღმერთმა შშვილობა მისცეს, იმოგზაუროს ოსმალეთის სომხეთში და ასწეროს, ვინ უშლის, მაგრამ უბედურება და სიხარბე ის არის, რომ ამ პირმა, თავის მოგზაურობაში, მთელ დასავლეთ საქართველოსაც მოზოქა ხელი, ბათუმიდამ დაწყებული კარამდის სომხეთად აღიარა. აღწერას გორდა წიგნს ბოლოში ოსმალეთის სომხეთის ქარტაც აქვს მოქცეული. ამ ქარტაშიაც ისევ საქართველო დახატული და სომხეთად აღნიშნული, როგორც მოგზაურობაში. ერთ ალაგას, სხვათა შორის, ბ. ფათაზიანცი მოგვითხრობს: „რომ ლივანას და ჭოროხის ხეობაში სომხური ენა არის გავრცელებული“?!. მე დავიარე ეს კუთხეები და იქ სომხური ენა მარტოდ ართვინში ვნახე, ისიც გასომხებულ ქართველ კათოლიკეებში. თვით მოგზაურიც ქართველად მიგვაჩნია, რადგანაც ფათაზიანცები ძველად ახალციხეს სცხოვრებდნენ და იყვნენ ქართველნი გვარისანი, მათი ძველი გვარი მოცოშვილი იყო. მოცი ხომ ქართულად ბაღახს ნიშნავს. ესენი XVIII საუკუნის დამდეგიდამ მამაცაშვილებათ იწოდებიან. ჟამთა ვითარების მეოხებით და სომეხთ კათოლიკეთ გავლენის წყალობით უკანასკნელ ფათაზიანი ეწოდათ, დღეს ამ გვარის წევრნი ახალციხეს და თბილისშიაც სცხოვრობენ და ქართველ გვარას კათოლიკედ ირიცხებიან.

როგორც ზემოთაც შევნიშნეთ, ზოგიერთ მოგზაურებმა შემცდარ ცნობების მხილებს შემდეგ თავიანთი. შენანება აღიარეს, მაგრამ მით რა გამოვიდა, არაფერი, მათ შეცდომა აღიარეს, მაგრამ ეს შეცდომები-კი ქალაღზედ დაშთენ დასტამბულნი, ესენი დაშთებიან საძერმისოდ, მომავალ-სომეხ-

21238

თა ძენი ამ ცრუ ცნობებს ხელზე დაიხვევენ, მათ დამწერთ მალალის ავტორიტეტებრივის ღირძებით შემოსვენ და ქართველებსაც ხმა მალლა დაუწყებენ დავას და მხილებას, რომ ამა და ამ დროს, ესა და ეს მსწავლული მოგზაური, სომხების შესახებ აი ასეთ ცნობებს მოგვითხრობსო და აბა ამათ წინააღმდეგ ვინ რა უნდა გაბედოსო. ეს დალოცვილები იმ ცნობებს-კი მიაფანიერებენ და მიჩქმალავენ, რომ ამ მწერლებმა და მოგზაურებმა თავიანთი ნაწერები სრულს შეცდომად აღიარეს, ამასთან მათ საქმე არა აქვსთ, ამის მიჩქმალვ მიმალვის გმირობაში მათ ვერაფერ შეეცილება, ბურთიც მათია და მოედანიც, ისტორიაც, ფილოსოფიაც, ეთნოგრაფიაც და ბევრიც კიდევ სხვა ღირს სახსოვარი საგნები.

ასეთ პირებს ბევრი მსწავლულ მწერალთაგანი შეუყვანიათ შეცდომაში, უეჭველია საფარიანსაც ამათი სიყალბით მოუვიდოდა არა სასურველი შეცდომა. ბევრის უცხოეს გვარტომობის მექონ პირისთვის გადუბირებიათ გული და სული, ბევრისთვის ჩაუნერგავთ ცრუ-ცნობები და ამის მეოხებით ბევრი პატიოსანი მოღვაწეც უკუღმარო გზაზე დაუყენებიათ. აქ ამ შეცდომების შესახებ ჩვენ ასე ვრცლად მიტომ ვისაუბრედ, რადგანაც ამ ცრუ ცნობების ამყოლოთ თვით ჩვენს ქართველობაშიც ვპოვებთ. სწორეთ ასეთ შემცდარ პირათ ჩვენ მიგვაჩნია არქიმანდრიტი პ. ქილიმუხაშვილი, რომელსაც სომეხთ მხითარისტებმა ისე მოხვიეს ხელი, მის გონებას ისე დაეპატრონენ, რომ ერთ დროს არქიმანდრიტმა კინალამ თავის გვარტომობაც სომხად აღიარა.

ზავლე შაჰყულიანი თავისს დროის კვალად მეტად სახელოვანი პირი იყო, მან ჩინებულად დაამთავრა, „პროპოგანდოში“ სწავლა. იქ ამან შეისწავლა ზედ-მიწევნით იტალიური ენა, ლათინური, ბერძნული, სომხური ძველი და ახალი, ფრანგული, ოსმალური და თავის დედა-ენა ქართულიც ჩინებულად, სხვა და სხვა ენებს გარდა სამღრთო ფილოსოფიაში და თეოლოგიაშიაც მეტად განთქმული, დახელოვნებული ყოფილა. ამ დახელოვნებისათვის დიდ-პატივს სცემდენ რო-

მის უმაღლესი სამღვდლო პირნი, თვით მსწავლულ კარდინალებსაც-კი მოსწონდათ პავლე შაჰყულიანი და მას ჯეროვნათაც აქებდენ. პ. შაჰყულიანი რომის სამღვდლოების წინაშე თავისს თავს, ანუ გვარტომობას ქართულად აღიარებდა. მას იმდენათ ჰყვარებია იმ დროის საკამათო თეოლოლია, რომ არ დარჩენილა არც ერთი წიგნი, რომ არ წაეკითხა. დღესაც-კი მისგან დატოვებულს ბიბლიოთეკის წიგნებს განცვიფრებაში მოჰყავს მკითხველი. მისი „სამკითხველოს წიგნები“ მისს სიკვდილის შემდეგ დაშთა ახალციხის კათოლიკების იოანე ნათლის-მცემლის ეკლესიას, სადაც თვით მსახურებდა და უნდა მოგახსენოთ, რომ მე ამ წიგნებით განცვიფრებაში მოვედი!

წიგნები შესდგება ლათინურის, ფრანგულის, იტალიურის და სომხურის ტომებისაგან, დაბეჭდილნი XV, XVI, XVII და მე-XVIII საუკუნოებში. ბევრი წიგნი არშინის ზომის და ოთხი ხუთის ვერშოკის სისქის, საშინელი ვრცელი ტომებია. ყველა ეს წიგნები მას ახალგაზრდობის დროს შეუძენია. მეტად ძვირფასს წიგნებათ უნდა ჩაითვალოს სიძველეთა გამო, საუბედუროდ, ამ წიგნებში, ქართული წიგნების-კი ერთის მეტი ვერა ვნახე-რა, ესეც მისი ხელთ-ნაწერი, რომელიც ინახება პატივცემულ მოძღვარის მღ. ივ. გვარამაძის ხელში, რომელ მოღვაწე მოძღვარიც პ. შაჰყულიანის თანამოადგილეა და მისი ნამოწაფარიც. ბევრს წიგნებს მისგან შენიშვნებიც აქვს მიწერილი. ზოგი შეხედულება და ნამეტურ ფრანგულ, იტალიანურ და ლათინულ ენების სწორეთ ცოდნას განცვიფრებაში მოჰყავს მნახველი. პავლე შაჰყულიანს, როგორც რომში იცნობდნენ და აფასებდნენ, იმათზე არა ნაკლებ საქართველოში იცოდნენ მისი გონების შემძლებლობა და ღირსება. საქართველოში უფრო დიდათ აფასებდნენ, მისგან ბევრი საიმედო ნიშნები უჩნდებოდათ, ამათზე არა ნაკლებ ეტრფოდნენ სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვარნი, მათ იმედი ჰქონდათ, რომ პ. შაჰყულიანი ვრცელს დახმარებას აღმოაჩენდა სომეხთ კათოლიკეთ სასარგებლოდ, ეს ისეც იქმნა.

უნდა ითქვას, რომ პ. შაჰყულიანი, თავის დროს, ყველას წინაშე მნათობივით ანათებდა.

როგორც თვით პ. შაჰყულიანის დარჩენილის ხელთ-ნათვლების ცნობებიდამ სჩანს, იგი დაბადებულია 1769 წ. მონათვლის სახელი დავითი უწოდებიათ. მომნათლავი ყოფილ ახალციხის იოანე ნათლის მცემელის მღვდელი აბაზაძე. აქედგან სჩანს, რომ ძველად აბაზაძეების გვარის წევრიც ყოფილან კათოლიკის სარწმუნოების მალიარებელნი; დღეს-კომათი ხსენებაც აღარ არის. თუ ვინმეა დაშთენილნი, ისინიც აბაზაძეს მავიერ აბაზოვებათ იწოდებიან. ისტორიულად ვიცით, რომ პ. შაჰყულიანს სწავლა 1795 წ. დაუმთავრებია და იქვე ლათინის ტიბიკონზედაც კურთხეულა მღვდლად და ამავე წელს რომიდამ კონსტანტინებოლს მოსულა, აქ ორსამ თვეს დაშთენილა, უმღვდლია, შემდეგ ამისა ართვინს დაბრუნებულა, ისე რომ 1796 წ. პირველ თვის რიცხვებს ართვის ყოფილა უკვე მოსული და იქაც რამდენსამე ხანს უმღვდლია და 1797 წლის დასაწყისში ახალ-ციხეში სჩნდება, უკვე ბლაღოჩინის ხარისხით და 1798 წ. მღვდელ მოქმედებასაც იწყებს იოანე ნათლის მცემელის ეკკლესიაში. სხვათა შორის, მღვდელ მოქმედების დროს, ახალციხეში ნათლავს ქართველ კათოლიკეთა ჩვილ ყვაწვილებს და ამათ მონათვლის ცნობასაც ქართულად სწერს, ხსენებულსავე ეკკლესიის დაბადების წიგნში. მაგალითებრ, 1798 წელს მოუნათლავს ლაზარესშვილის ყმაწვილი, ნალბანდისშვილის, წალდაძე ანტონასი, ნებიერიძისა, თავის ძმას უნათლავს ყმაწვილს და მრავლათაც სხვებს. აი, ესეც მავილითი, ქართულად ნაწერი ბავშვების მოწმობა:

«წელსა უფლისასა 1799, სომხებისამებრ 1248 წ. ენკენისთვის 22, ხუთ შაბათსა შაჰყულიანთ ტერ-პოდოსმა, ბარახმან წმ. იოანე ეკკლესიისა, აბინანთ ბატონი ტერ-სტეფანეს ხატვლად მოგნათლუ და შირანი ვაცხე იმავე მღვდლის საბარუხოსაგან ერმაი ენკენისთვის 17 დაბადებული უარსელაანთ ანტონისაგან და მის მეუღლუ ბარქვიანთ ჰეტრასს ქალის სარასაგან, სჯულიერი ქარწინებისა

მაჟ ეკკლესიის საბარეხსაცან და ეწოდა სახელად მარიაში, მნათ-
ჯგუფი იყო მურადაანთა ახტონის შვილი აუოფა, ოფანას შვილის
ბატონი ტერ-ახტონის სამრეგულსაცან იფლიტას ეკკლესიისა».

აი ასე გახლავსთ მაშინდელთ ქართველთ კათოლიკეთ
მღვდელთაგან ბავშვების მონათვლის მოწმობები, ქართულად
დაწერილები. ზოგში ქალს მხევლად ახსენებენ, ვაჟს ყმაწვი-
ლად. პ. შაჰყულიანი-კი აქ ქალს ყმაწვილს უხმობს და მომ-
ნათლავს ნათლიას, სხვა მოძღვარნი-კი სვინას უწოდებენ,
ზოგს მოწმობაში. როგორც სჩანს, ამ 1799 წ. დამდგვიდამ
უნდა მიეღოს პ. შაჰყულიანს ბარუხობა, ბლალოჩინობა. 1801
წელს-კი მას უფრო მეტი უფროსობაც მიუღია და ახალცი-
ხის ივანე ნათლის მცემელის ეკკლესიაში დაშთენილა. აქ
უმწყსია, ამ დროს, ზოგიერთ მოძღვართ შორის, რაღაც
უთანხმოება დაბადებულა, უფრო-კი XVIII საუკუნის დროის
ძველის მღვდლების წყალობით. ამაზედ რომში მიწერ-მოწე-
რაც ატეხილა. რომის ერთს კარდინალს პ. შაჰყულიანისა-
თვის წერილი მოუწერია და მრევლის დაწყნარება დაუვალე-
ბია. კარდინალის დავალება თუ როგორ აღასრულა, ამის
ჩვენ არა ვიცით-რა, მხოლოდ 1806 წ. 27 იინვარს, ეს პა-
სუხს სწერს რომის კარდინალს და წერილს ხელს აწერს ასე:
„შაჟგე დაჟით შაჰყულიანა“.

იგი თავისებურად მოქმედებდა, ახალციხის ბაროხათით-
ვლებოდა, ამიტომ მთელს მესხეთსა და ჯავახეთში თავისუფ-
ლად დადიოდა და ქართველ კათოლიკეთა საქმეებს თვალ-
ყურს ადევნებდა; რამდენ გზისმე ართვიანშიაც იყო. რო-
გორც კათოლიკეთ წინაშე, ისევე რომშიაც ჩენილ იყო ვი-
თარცა კარგი მღვდელი, ლათინის წესს-რიგის ეკკლესიისა.
ერთ ხნობით მას რომის სამღვდლოთ კრება დიდათ აფასებ-
და და პატივს სცემდა. ამ დროს, ახალციხეში, წირვა-ლო-
ცვას სულ ქართულად ჰქონდათ და ქადაგებაც ხომ ერთ თა-
ვად ქართულად იცოდნენ. რომში პ. შაჰყულიანს ისე დაუ-
ტრიალდა საქმე რომ 1801, წელს ბოლოს, რომში წავიდა,
იქ მოისაქმიანა, 1802 წელს დაბრუნდა და იქილამ პაპის ბუ-

ლა მოიტანა, რომლის ძალითაც მას ენიჭებოდა უფროსობა ახალ-ციხის ქართველ კათოლიკეებზედ, რომ იუფლოს და იუფროსოსო. ეს გარემოება ადგილობრივ სომეხ-კათოლიკეთ ტიბიკონზედ მდგარს საზღვდელიობას დიდათ ეწყინათ, ნამეტურ ოსმალეთის სომეხ-კათოლიკეთ ხუცებს, რომელთაც ლათინის ტიბიკონზე მდგართ ქართველ გვარის მოძღვართა ჯაფრიც სჭირდათ. ამათ აღარ იცოდნენ რა ექმნათ. პ. შაჰყულიანს სასტიკი მტრობა განუცხადეს, მათში დიდი შფოთი დაითესა. სომხის ხუცებს მიეკედლნენ ლათინის წეს-რიგის პატრებიც, რადგანაც ესენიც პ. შაჰყულიანის ხელ-ქვეითი უნდა ყოფილიყვნენ და ამას-კი მათი უცხო გარემოება ვერიტანდა, ვერ ითმენდნენ. ეს პატრები მრევლს ლათინის ტიბიკონით მწყსიდნენ და ქართული ენით კი ესაუბრებოდნენ და ქადაგებდნენ, მათს ობიციალურს საჭირო, დედა ენას საქართველოში ქართული ენა შეადგენდა, ეკლესიებში ეს ენა მეფობდა, ამის წინააღმდეგ არც პ. შაჰყულიანი იყო, იგიც ჰქმნაგობდა ამ გარემოებას. პატრებში უკმაყოფილება იმ გარემოებადაც დაჰბადა, რადგანაც პ. შაჰყულიანი ცდილობდა, რომ ოსმალეთის ქართველ კათოლიკეთ გარდა დაემორჩილებინა თვით ქართლ-კახეთ-იმერეთის სამეფოს მცხოვრებთ ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიები და მათი მრევლი, რომელზედაც პატრები განაგებდნენ. პ. შაჰყულიანი კარგად იცნობდა თჳილისის, გორის, ქუთაისის და სხვათა ადგილების ქართველ კათოლიკეთ და მათ მოძღვართ, რომელ მოძღვარნიც რომიდამ მოდიოდნენ საქართველოში და რომლის ზოგიერთებმა ქართული ენა იცოდნენ. ეს მოძღვარნი ექვემდებარებოდნენ რომს, რომისკი საქართველოზედ შორს იყო, რომს ამ პატრების მფარველობა ადვილათ არ შეეძლო, მითომ მოუწოვა მათ პატრონად პ. შაჰყულიანი. ამ გარემოება-კი სხვა საქმე გამოიწვია, ევროპის ტომის ლათინის წეს-რიგის პატრებს ეს ეწყინათ, აზიელიმეტაცის უფროსობა რომინდომეს, ამხედ მათსა და პ. შაჰყულიანს შორის დიდი მტრობა და შფოთი ჩამოვარდა. რომში საჩივრების წყარაც

დაიწყეს, საქმე ღიდათ გაამწვავეს, პ. შაჰყულიანი-კი ისეთი
ენერგიული კაცი იყო, რომ არავის უვარდებოდა, იგი სომეხ
კათოლიკეთ მღვდლებს თვის კოდნით აჩრდილებდა, მათზე
მალლა იდგა, ამიტომ ეს მათ ყოველიფერში სჯობნიდა, ლა-
თინის პატრებსაც არაფრით ჩამოუვარდებოდა, პირიქით ეს
მათზე ცოდნით მალლა იდგა, რადგანაც ამან 1795 წელს
„პროპაგანდოში“ ქებით გაათავა სწავლა, როგორც ზემო-
თაც მოვიხსენეთ ამ ქებას თვით იმ დროის რომის სასულიფ-
რო აკადემიის სასწავლებელთაგან მიცემული მოწმობაც ამ-
ტკიცებს. გარდა ამისა, პ. შაჰყულიანი პატრებზედ იმითიც
იდგა მალლა, რომ მან ევროპიულს ენებს გარდა, აზიური
ენებიც კარგად იცოდა. გარდა ამისა, პ. შაყულიანს კაი
ცნობა ჰქონდა საქართველოს ყველა კუთხეების, იგი კარგად
იცნობდა იმერეთის სამეფოს, რადგანაც იგი იქ რამდენ გზი-
სმე იყო ნამყოფი, იცოდა აგრეთვე ქართლი და კახეთი და
აქ ყოფილთ კათოლიკეთ საქმენი:

თბილისის ქართველი კათოლიკობა მან 1799 წ. შუა
რიცხვებს გაიცნა, როცა იგი მეფე გიორგისთან ჩამოვიდა და
მეფის ერეკლეს გარდაცვალების გამო სამდიმარი მოახსენა,
აუწყა ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ ღრმა მწუხარება და
თან განუცხადა მის მეფობის დღეგრძელობა, სამეფო ტახტის
გამაგრება და მტერთ დამორჩილება. მოახსენა: რომ ჩვენი
ახალციხელობა დიდი შეპწე ვიქნებით აქვენიო. შემდგომ
ამის პ. შაჰყულიანი დაბრუნდა ახალციხეს.

პ. შაჰყულიანი ახალციხეში მეტად ოსტატურად მოქმე-
დებდა, მას დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა ოსმალის ფა-
შებთან, ასეთ საქმეზე ასპარეზზედ მან უნარო თითქმის იმ
დღიდგანვე გამოიჩინა, როცა იგი ახალციხეს მოვიდა. პირ-
ველ მოსვლისათანავე იგი გამოჩენილ იქნა იმოდენათ, რომ
ახალციხის ფაშაც-კი იწვევდა მას სახლში. ამის წარმატება
და ნდობა იქამდე მივიდა, რომ 1800 წლის დასაწყისს, სე-
ლიმ ფაშამ ოსმალეთის სულთნის თხოვნით და მინდობილ-
ბით მეფე გიორგის კაცები გამოუგზავნა. ამ კაცებში საპა-

ტიო აღგილი პ. შიპყულიანს ეკავა და სელიმ უაშას. ესენი ამუღარებდნენ მეფე გიორგის შემდეგს: „აღონდ საქათველას რუსეთს ნუ დაუკავშირებთ და ჩვენ, თქვენს წართმეულს საქათველას ადგილებს მთლად უკან დაგიბრუნებთ, ზირაბას დაგდებთ, რომ დღეის შემდეგ თქვენ აღარავინ გებრძოლათ, სპარსთა და სხვა მოსაზღვრე მამულისადაც ასეთ ზირაბას მოგცემენ, ჩვენ მოვასხეხებთ ამას“. ოსმალთა მთარგმნელად და მრჩეველად პ. შიპყულიანი ყოფილა დანიშნული, მეფეს დალაგებით მოუთხრობდა საქმის ვითარებას. ამან კარგად სცნა პატრი ნიკოლა, სოლო. ლეონიძე და მრავალნიც სხვა გვარნი, რომელნიც ასევე თათბირობდნენ, მაგრამ მეფე გიორგიმ არ ქმნა. ერთ დღეს კერძოთ, ქართველთა საგულისხმოდ, აი რა უთხრა პ. შიპყულიანს: — „მამა, ვერ ვიზამ, ვერ მივიღებ ესმალთა რჩევას, ვიცი მათი ბილწი, თათრული მოტყუილება, ნახევარი საქათველო წარიტაცეს და გაათარქეს, მოგვატყუილებენ, ამასაც მოგვტაცებენ, რაც დაგვრჩა, შე კი მათ სწინააღმდეგეთ ძალა არ მაქვს, შეიდი ანუ ტახტის შემკვიდრე არის ურწმუნო, მარხო ჭამია, ტახტის მფლობის არა დირსი, დედა ჩემი ანუ დედინაცვალია მრისხანების, შოფოთების, განხეთქილების მთესველი. მას ნებავეს, რომ ჩემს შემდეგ მან ინფოოს, ან მისმა ნაშობმა და არა ჩემმა შეილმა, როგორც ეს მეფეთა წესი ძველადგანვე. ამყოლია ოსეთა ყორღანოვისა, მომხრობს ასეთს კაცებს, აქვებს ჩვენის ოჯახის მაშფოთრებს. დღითი დღე საქმე ძრიელ მიძნელობა, მეც ვსწეულდები, რუსნი ძრიელნი არიან, თანა მოსაყდრენი, იგინი შეგვეწევიან, იგინი დაფარვენ ქრისტეს კერძს, ქრისტეს მცხოვართ, მღვთის მშობლის მზითვეს, ჩვენ არ ძალ გვიძს თავის შენახვა, თათრების კიდევ იმედრ არა მაქვს, მოგვატყუილებენ, დაგვკარგავენ ქრისტეს გზილამ, ამიტომ ვერ ვიზამ, ვერ მივიღებ მათს რჩევასო. ოსმალთა ნიტვრა ვერ აღუსრულდათ, მოცაქულები ახალციხესვე დაბრუნდნენ, უაშას მოახსენეს ყველაფერი. პ. შიპყულიანმაც აუწყა:

თქვენი საქმე მძიმეთ გახლავსთ, მეფე ისეა გაჯავრებული,

რომ მას თათრების აღარაფერი სჯერა, რუსეთთან დაკავშირების საქმე გარდაუწყვეტია, გაუთავებია უკვე.

ამ გარემოებაზე და ცვლილებაზე, თუ რა გვარის იყო პ. შაჰყულიანი, ეს ჩვენ არ ვიცით, ის კი საფიქრელია, რომ საზოგადოთ, როგორის აზრისაც სხვა კათოლიკენი იყვნენ, რომ ამავდენ აზრის არ ყოფილიყოს პ. შაჰყულიანი, ამას ჩვენ მით უფრო, ვფიქრობთ, რადგანაც პ. შაჰყულიანს თავის სიცოცხლეში ქართული ენისთვის, არს დროს არ აუქცევია ზურგი, იგი ყოველთვის ქართულის ბუნებითის ენით მოქმედებდა, ქართულად სწერდა და ჰქადაგებდა, ზოგს ალაგს, რომ სომხის გვარის კათოლიკეთ აღიარებდა თავს, ეს იყო მხოლოდ დაბურული შეკდომა, უმხილველი მგრძობარე გვაძთავან, დაჩრდილებულ და დაბურულ სომეხთა შეკდომისაგან და შეშინებულ რუსთა მოსვლით საქართველოში. ეს რომ ასეა ჯა ყოველთვის პ. შაჰყულიანს თავის თავი ქართველად სცნობია, ამას გამოაცხადებენ მისს ნაშრომ ხელთაწერნი რომელთაც ქვემოთ მოვიხსენებთ, ხოლო რაც კი ამას სომხის კათოლიკის ტიბიკონზე და სომხის გვაროვნობით მოხსენებას შეეხება, ეს არ არის თვით პ. შაჰყულიანის საკუთრება. ეს არის სომეხთ მხითარისტებისაგან გამოქვეყნებული, მისს შეოხებით ბევრი ბრძენი ქართველი შემცდარა, ბევრს უდრეკია თავის გვარტომობისთვის გზა და კვალი, ბევრი გამხდარა ხსენებული ყლაპიაობის მეტრფე, ხოლო საქართველოს და ქართულ ენას-კი სამუდამოთ ვერ გამოსთხოვებთან.

დასამტკიცებლად მის, რომ ახალციხის ქართველ გვარის კათოლიკენი თითქმის კენესოდენ საქართველოს უბედურებისათვის, ეს ცხადათ სჩანს, ასპინძის ომადამ. ყველამ კარგად ვიცით, რომ ამ ომში ქართველ კათოლიკეებმა დიდი მონაწილეობა მიიღეს, საიდუმლოდ ჩეფეს და ჯარს დიდს დახმარებას აძლევდნენ, სულით და გულით უნებლათ მათ, რომ ხსენებული ადგილები მეფე ერეკლეს დაემორჩილებინა, ახალციხეში კვალად აღალაფებულიყო ქრისტიანთა ხმა. ყოველი ქართველი კათოლიკე ამას ევედრებოდა ღმერთს, ყოველი

კათოლიკი ეკლესიაში ამბობდა ლოცვით: ღმერთო, გაუმარჯვე მეფე ერეკლეს, ღმერთო, აღდგერძელე ქართველი მხედრობა, ღმერთო ასპინძას მიეცი დიდი ძალა ქართველთა, რომ სძლიონ ოსმალნი. ახალციხის სამღვდელთა იცოვებოდა ღმერთო პარაკლისებს ხდრობდნენ ეკლესიებში და ჩოქით ევედრებოდნენ მღვთის მშობელს, რომ შენ დაიფარე საქართველო, შენ მოაბრუნე აქ ქართველობა; კვერთხი, გამგეობა, ძალა და ქრისტიანობაო“.

ამიტომ დღე და ღამე, საიდუმლოდ ქართველთა ლაშქარს ასპინძასთან, ქართველ კათოლიკეთაგან მისდიოდათ ჩუმათ ერბო, ქათმები, ბრინჯი, პური, თოფის წამალი, სხვა და სხვა იარაღები. ყველა ესენი, მათ ქართველთა ჯარის სასარგებლოდ აღრიდგანვე ევროპეზინათ ერთმანეთში ჩუმათ, რადგანაც მათ მეფის განზრახვა აღრიდგანვე სკოდნიყოთ. ამ განძრახვაში დიდ მონაწილეობას იღებდნენ ხურსიძენი, ესენი შეწირულებას ბორჯომის ახლოს სოფლებში ინახავდნენ, მერე აქედამ ეგზავნებოდათ ქართველთა მხედრობას დახმარება. მეფეს, ასპინძაში საქმე ძრიელ გაუჭირდებოდა, რომ მისთვის ახალციხის დე სხვა სოფლის კათოლიკეებს დახმარება არ აღმოეჩინათ.

როგორც ვიცით და ეს მოხუცებულთაგანაც შევიტყვე ქართველ კათოლიკენი სულიერათ იტანჯებოდნენ იმ დროს, როცა ქართველებს ოსმალებთან ომი ჰქონდათ, ეს წუთი, ეს სულის აღსარევი და აღსაშფოთი მდგომარეობა, მეტად ლამაზად დახატა, ქართველ კათოლიკე იაკობ ლაზარაშვილმა თავის დრამა „მტარვალში“, რომელ დრამის სურათთა ცნობებიც ახალციხელთა მოხუცებულთა ძველებურს გარდმოცემებზეა დაფუძნებულ და რომელი დრამაც მშვენიერად ჰხატავს იმ დროის ოსმალთა ხელში მყოფთა ქართველთა სულიერ მდგომარეობას, დასაბუთებულა, რომ მესხ-ჯავახელ კათოლიკენი მეტის მწუხარებით უმზერდნენ ქართველთა გაჭირვებას, თავიანთ მეფის დაუძლეურებას, არ იციან რა ქმნან, ქართველს დაეხმარონ, მაშინ ეს ოსმალთა ლალატი იქნება, რა-

ზედაც მათ სასტიკათ დასტანჯვენ, ოსმალთ დაეხმარონ და მაშინ რა ქმნან, ქართველებმა ქარსველის წინაღმდეგ როგორ აიღოს ხელში ხმალი, ძმა ძმაზე როგორ მივიდეს, რა უნდა ექმნათ, რა უნდა მოეხერხებინათ ამ ქართველთ, ეს უწყის ღმერთმან. მათს სულიერს მდგომარეობას კაცი ვერ ანუხსავს.

კათოლიკეთაგან უმისობა, უსეთ ტანჯულობა არც შეიძლებაოდა, ეს ტანჯვა, პ. შაჰყულიანმაც კარგად იცოდა, იგი ახალციხის კათოლიკებს ხშირად მოუთხრობდა ქადაგებით, რომ ჩვენი ტანჯვის ზომა ცას მისწვდებაო, ნეტა ჩვენი ქვეყანაც ქართველთ მეფემ აიღოსო. ნეტა სხვა რომელიმე ქრისტიან სახელმწიფოს ჩაუვარდეთ ხელში, რომ ეგები ჩვენ ჩაგვრას ბოლო მოეღოსო. მაშინ ახალციხეს და სხვა ქალაქებში კათოლიკებს ზარის რეკაც არ შეეძლოთ, გარდა ამისა ქრისტიანის დასაფლავებაც წვალებით ხდებოდა, საფლავის გათხრის ნებასაც არ აძლევდნენ ქრისტიანებს, თქვენი მურდალი სხეული ჩვენს მიწაში არ შეიძლება რომ დაიმარხოს, რადგანაც ჩვენი მიწა წმიდა არისო, მაგრამ, რადგანაც ჰაერის აყროლების გვეშინიან, რომ თქვენის აყროლებულის სხეულის გახრწნით ჩვენი საყლაპავი ჰაერი არ წახდეს, მიტომ გაძლევთ მიწის გათხრას და მის მურდალ გვამის დასაფლავებასო, ამ სისასტიკეს ასაბუთებს შემდეგ გარემობაც რომლის ბარათიც აღმოსჩნდა პ. შაჰყულიანის ქალაქებში: ქრისტიანთ ერთი მოძღვარი გარდაცვლილა; საფლავის ნების მისაღებათ ხოჯასთან წასულან და უთხოვნიათ, ბოჯას უთქვამს;

— „თუმც ის მღვდელი მურდალი რჯულის იყო, თუმც მისს გვამს არც ცა და არც მიწა არ მიიღებს, მაგრამ ჩვენ მაინც გაძლევთ ნებას, რომ ის მურდალი მღვდელი დამარხოთ, მხოლოდ საფლავი კი ისე ღრმად გათხარეთ, რომ შიგ ჩაფლოთ, მისს ამოგდება იქილამ მიწამ ველათ შესძლოს, აი ეს ქალაქიც: მ, ჩუხურ, თესქურ, ლაბის ლიბასი, კათრანი, ჰამალი, თაჯე შეითანი, მარჰუ დირგეჰი, რეზანი, ეეიქათორ

გოჯა ქეშიშ, ქათირი ქუფერათ მელთეინუზდე ბუდეთა გემირ მიშ ოლდულ ჰაბრი, აღნან საჩიკ ნამ ქიმისენიზ ვუჯულ მექურესი, ჰერჩენტ იერ ვექომ გაბულ ეთმეს ისედე თაათეინენდნენ აღემი მუსლიმნიაზატ ელმაქ ილინ ბირ დერინ სენედევ აჩუბ, ვუჩუსდი, ქერჰესინე, იჩინე, თქაიუფ ბასუნეს ე-ი ქათირ ქოჯა ქეში“.

ასეთ მდგომარეობაში მყოფ ქრისტიანებს პ. შაჰყულინი დიდათ მფარველობდა, იგი ფაშების წინაშე, თავგამოდებით საუბრობდა, არავის მორიდება არ ჰქონდა, ევროპიული ენების ცოდნას უფრო განცვიფრებაში მოჰყვანდა ოსმალთ მოხელენი. ეს იყო მეტად სამართლიერი მოდავე არამც თუ მარტოდ ქართველ კათოლიკეთ გვარტომობის, არამედ ქართველთ მართლ-მადიდებლობისაც. სანაქებო ყოფილა ამის ქართული მუსაიფი, ნამეტურ მშვენიერი დარიგება სკოლნია ქართველ ტყვეების, ოსმალეთში სადაც ყოფილა და ეს ვინმე ქართველ ტყვეს, ან მოტაცებულს ნახავდა მას მაშინვე დიდს დარიგებას მასცემდაო. სადაც-კი ყოფილა ეს მოძღვარი ყოველგან ქართულის ენით უქადაგნია, ყველგან თავის ენად ქართული ენა უღიარებია, უთქვამს, რომ კათოლიკების დედა ენა ქართული ენა არის, ხოლო სომხის გვარისად ვითვლებითო. ესევე მოახსენა მეფე გიორგის თბილესში და იმ დროის პატრს დამიანე ანკოლელსაც. თბილისის ეკკლესიაში რამდენიმე გზის ქართულად უწირავს და უქადაგნია, მაშინ უთქვამს, რომ ჩვენის კათოლიკების ბუნებითი დედა ენა ქართული ენა არისო, ასე უქადაგნია ქ. გორის ეკკლესიაში, როგორც 1799 წ. ისე მის შემდეგ, როცა ეს გორს მცირე ხანს იმყოფებოდა.

საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, ერის მდგომარეობა წინ წავიდა, ქრისტიანთ სურათი შეიცვალა, ამ სურათის შეცვლას პავლე შაჰყულიანიც კარგად გრძნობდა, ამიტომ იგი დიდათ ნატრობდა რუსთაგან ახალციხის აღებას, ქრისტიანების თავისუფლებას, ამ ნატურის მეოხებით იგი დაუახლოვდა რუსის მთავრობას და ვიდრე რუსეთი ახალციხეს აიღებდა,

მინამ მან ბევრნაირი დარიგება და დახმარება აძლია. საიდუმლოდ მიწერ-მოწერაც ჰქონდა, რაც-კი შეეძლო საჭირო ცნობებს ატყობინებდა, ამით მან რუსის მთავრობის წინაშე ნდობა და პატივისცემა მოიპოვა, ყველგან ერთგულად სთვლიდნენ მას, ქართველთ გულშემატკივრად. პავლე შაჰყულიანი რუსის მთავრობას, თვით არზრუმის აღების საქმეებშიაც-კი ეხმარებოდა, ამიტომ ამას მიწერ-მოწერა ჰქონდა გამართული იქაურს კათოლიკის სამღვდელოებთან. ამ ხნებში პ. შაჰყულიანი მთელ დასავლეთ საქართველოში მეფესავებ მოქმედებდა, მას მიწერ-მოწერა ჰქონდა გამართული კონსტანტინეპოლის სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქთან, არზრუმის, რომის სამღვდელოებთანაც, პოლშის ეპისკოპოზებთან, რუსეთის უმაღლეს მთავრობასთან და თვით კავკასიის მთავარმართველთანაც.

ახალციხეში ეპისკოპოზის კათედრის განწესების ნატვრა პ. შაჰყულიანს აღრიდგანვე ჰქონდა XVIII საუკუნის დამლევამდეს ოსმალეთის საქარველოში კათოლიკის ეპისკოპოსი არსად იჯდა, თვით ართვინს 1820 წ. დაწესდა, აქაც სულ სამი ეპისკოპოზი ყოფილა. ასეთი ნატვრა პ. შაჰყულიანს ახალციხეს 1798 წ. შეუტყვეს ლათინის პატრებმა. ამ გარემოებამ შფოთი დაბადა, საქმემ იქამდე მიაღწია, რომ ახალციხელთ კათოლიკებმა რომში იჩივლეს პატრებზედ. პატრებმა პასუხი მისცეს, მრევლის საქმე აიწეწა. 1801 წ. პ. შაჰყულიანი რომში იქმნა მიხმობილი, ეს მალე წავიდა, 1802 წ. რომიდან მობრუნდა და თავის განდიდების ქალაღი მოიტანა. მან დაიწყო მოქმედება და თავს უპირატესობით იჩინდა. ეს გარემოება სომეხთ კათოლიკეთ ხუცებს ძრიელ ეწყინად, მათ ჩუმათ დაიწყეს მოქმედება და პატრებს, პ. შაჰყულიანს, სომეხთ კათოლიკეთ მღვდელთა და მრევლთ მორის განხეთქილება გაამწვავეს.

მალე კვალად იწყეს რომში საჩივრების გზავნა და ათასნაირი ცილის წამების მხილება, ყველა ქორების და ცილის წამებათა ცნობების ახსნა რომიდან პ. შაჰყულიანს ეკითხე-

ბოდა, რასაკვირველია, ესეც მალე აგებდა პასუხებს. რაც შეეხება ბრევლოში მოქმედებას თვით-კი მეტად კარგად მოქმედებდა. კათოლიკებს დაწყნარებას ამუდარებდა, შეერთებულის სიყვარულით ყოფნას და სხვ. კათოლიკეთ უსიამოვნებას იმე გამწვავებულა, რომ 1805 წ. რომილამ ამისთვის უთხოვნიათ ხსენებულ არეულ დარეულ საქმეებში ჩარევა, მონაწილეობის მიღება და მით საქმის დაწყნარება, 1802 წ. 27 იანვარს, რომში, კარდინალს წერილს სწერს და ატყობინებს შფოთების ცნობებს. 1806 წ. ამან რომილამ კვალად მიიღო მადლობის წერილი და თან უფლება, რომ მას უსათუოდ უნდა ეუფლა ყველა კათოლიკეებზედ. ამ დროს გამოარკვია პ. შაჰყულიანმა გეგმა მის შესახებ, რომ საქართველოში უნდა დაარსებულყო ეპისკოპოსის კათედრა, ეპისკოპოსი მის გამგეობა და მასთან სასულიერო სემინარიაც. ეს ამბები სომხის კათოლიკის ხუცებმა რომ გაუგეს, მათ ძრიელ ეწყინათ და პ. შაჰყულიანს მტრობა დაუწყეს, მასთან აშკარად ასმენდნენ, რომ შენ ლათინის ტიბიკონზედ სდგებარ და სომეხ კათოლიკეთ საქმეებში ნუ ერევიო. ამაზე იგი სასტიკათ გაწყრა, მაშინათვე სხვა და სხვა ღონისძიებათა ფიქრებს მიეცა. ამ დროს პ. შაჰყულიანი ლათინის წესზედ იდგა, ეკლესიაში ლათინურ-ქართულად სწერდა. იგი მტკიცე ქართველი იყო. სომეხთ კათოლიკეთ სამღვდლოებას მან დიდი მტრობა შეატყო. კონსტანტინეპოლის პატრიარქმაც იცოდა პ. შაჰყულიანის საქმეები, საქმე ისე მოეწყო, რომ პ. შაჰყულიანმა ცხადათ დაუწყო სომეხ კათოლიკეთა ხუცებს მეგობრობა, მფარველობა და პატრებზედ მალლა დაყენება. ამასაც რაღაც შური მოჰყვა და რომში საჩივრები. 1810 წ. პ. შაჰყულიანი კვალად მიიხმეს რომში, ეს მალე წავიდა, 1812 წ. ისევ დაბრუნდა და მან უფრო დიდის ხმით დაიწყო გამგეობა, აშკარად განაცხადა შემდეგი რომის ტახტმა მე მიცნა უფროს პირად, მე მომანდო ყველა საქმეთა პატრონობა. ლათინის პატრები ამაზედ უმადურ იქმნენ და სომხის კათოლიკის მღვდლებმაც დიდი პროტესტი განუცხადეს, პ. შაჰ-

ყულიანს ეს ძრვიელ ეწყინა და უკანასკნელ მან სასტიკათ დაიწყო გამგეობა და მკაცრათ სდევნიდა როგორც პატრებს, ისევე სომხის მღვდლებს კონსტანტინეპოლის პატრიარქი მფარველობდა და ეწეოდა, პ. შაჰყულიანი მათ ვერას აკლებდა, ამიტომ ამან გულში ჩაინერგა ლათინის ტიბიკონილამ სომეხთ კათოლიკეთ ტიბიკონზედ გადასვლა და ეს მალეც მოახერხა 1815 წ. გადავიდა კიდევ აშკარად.

ამ ამბავმა ერთის მხრით სომეხთ კათოლიკეთ უმაღლეს სამღვდელოებას ასიამოვნა, მათ ერთგულება დაუმტკიცა, ნდობა გაიკეთა, თავის განძრახვის შესრულების იმედები მიეცა. უმაღლეს სამღვდელოების გარეშე მღვდლებმა-კი ექვის თვალით შეხედეს, სხვაფერ დაუწყეს მზერა. ამათ დაემატა ლათინის პატრებიც, ამათ რომში ცნობა გაგზავნეს, მისწერეს, რომ პ. შაჰყულიანი ლათინის ტიბიკონილამ სომხის ტიბიკონზედ გადავიდაო. ამაზედ გაიმართა კვალად ქორები სომხის მღვდლებსა, პატრებს და მრევლს შორის და უმრავლესობა სულ პ. შაჰყულიანს ჰკიცხავდა. პ. შაჰყულიანი-კი არავის უშინდებოდა და ყველგან სადაც კი საჭირო იყო პასუხებს აძლევდა. ამან რომს ბევრნაირი გამართლება მისწერა, მაგრამ არა იქმნა-რა, ტიბიკონის გამოცვლამ ცოტა ნდობა გაუფუჭა. მასზედ ლათინის ბერები ბევრს საჩივარებს გზავნიდნენ და მასთან სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლებიც, ე. ი. ის მღვდლებიც-კი ვის ტიბიკონზედაც იგი გადავიდა. ამათ გარდა მას მტრობით სხვებიც მრავალნი აბეზღებდნენ და მტრობდნენ უწყალოდ.

სხვათა შორის, 1800 წელს მეფე გიორგის კარზედ მოვიდა ბელგიელი პოლკონიკი როტიე, ეს კარგა ხანს იყო საქართველოში, 1817 წელს ევროპაში დაბრუნდა და 1818 წელს რომში მიიტანა მთელი რიგი ცნობები პატრი მ. თამარაშვილის ცნობანი პ. შაჰყულიანზედ. *) იგი ბევრს ბოროტებას აუწყებდა ამ პირზედ. როგორც როტიე, ისევე სხვა კათოლიკის მოგზაურნი და მოძღვარნი მტრობდნენ და ითხოვდნენ პ. შაჰყულიანის გაძევებას. ბევრის ქორების შემ-

*) ისტორია კათოლიკობისა პატრი თამარაშვილისა. გამოც. 1904 წელს ტფ.

დევ მათ წადილი შეუსრულდათ, პ. შაჰყულიანს დამცირება დაუწყეს, ექვის თვალთ შეხედეს. ეს გარემოება პ. შაჰყულიანმაც კარგად შეიტყო. ამან საჩქაროთ რომში მიწერ-მოწერა დაიწყო და თავს მართლულობდა. 1818—1820 წლებს აი რას სწერდა რომს; საქართველოში სცხოვრებენ საკმარისი რიცხვი კათოლიკებისა, მარტოდ რუსის საბრძანებელ ქართლსა და იმერეთს 600 კომლი სცხოვრებს. სამცხის კათოლიკენი სხვა იყო, მაშინ სამცხე ოსმალთ ეკავათ. ამდენ მრევლისთვის საჭიროა ისეთი მღვდლები, რომ ამათ შეეძლოთ მათი მოვლა, უნდა იცოდნენ ქართული და სომხური ენები რათა ხალხს მათს ენაზედ ესაუბრონ. 2 საქართველოში უნდა დაარსდეს სამღვდლო სასწავლებელი და 3 ახალციხეში უნდა დაფუძნდეს კათოლიკის ეპისკოპოზო კათედრა. ეს დიდს საჭიროებას შეადგენს, რადგანაც ამოდელი მრევლი უმღვდლო, უსკოლო და უეპისკოპოზოდ არიან, ყოველთვის რომს ოსმალეთს და რუსეთის კათოლიკის მღვდლებს შეჰყურებენ და ელიან მათ მოსვლას აქ.

ასეთს შინაარსის წერილებს პავ. შაჰყულიანი ხშირად სწერდა რომს და თან ბევრს ჭეშმარიტს ცნობებსაც აუწყებდა. რომის გამგეობამ სხვა ჭორები უყურადღებოთ დასტოვა და პ. შაჰყულიანს კვალად მიანიჭეს თავისებურივე ღირსება და პატივისცემა. ამ დროს, ახალციხე ოსმალებს ეკავათ, მაგრამ ახალციხიდან პ. შაჰყულიანი რუსის მთავრობასაც ეკედღებოდა და ამთაც ავალებდა საქმეში მონაწილეობის მიღებას, რომ საქართველოში კათოლიკის ეპისკოპოზის კათედრა დაარსებულიყოს, ეპისკოპოზი და მათი სემინარია, ასეთ საქმეთა ადგილათ ახალციხეს არჩევდნენ. ამ დროს რუსეთში იეზუიტების დევნა მოხდა. 1820 წლიდან გაძევება დაუწყეს, ამ გარემოებამ რომის „კონერეგაცია“ შეაფიქრა. პ. შაჰყულიანისთანა კაცები საქმის სასარგებლოდ დაინახეს, მათ ნათლად შეიწყნარეს პ. შაჰყულიანის გეგმა. ისურვეს საქართველოში საეპისკოპოზო კათედრის დაარსება, ეპისკოპოზის დანიშვნა და მასთან სასულიერო სემენარიის გახსნაც.

რომის „კონგრეგაციამ“ ამაზედ რუსეთის მთავრობასაც დაუწყო მიწერ-მოწერა. 1822 წ. მათ რუსეთის მთავრობას აცნობეს შემდეგი: „ზავლე დავით სკიაგლუნტი (შახ-სულტან) რომში აღიზარდა, შემდეგ იგი აღყვანილ იქმნა ახალციხეს ვიც ვიკარად, რომელიც რომის „კონგრეგაციას“ სურს, რომ აღყვანილ იქმნეს სომეხთ კათოლიკეთ ეპისკოპოზად საქართველოში, თუ ეს სასურველი იქნება ხელმწიფე იმპერატორისათვის და დახმარებას აღმოაჩენს ამ მოსაზრების სისრულეში მოყვანისათვის.

პ. შაჰყულიანსაც ეს სურდა, ამას ნატრობდა: საქართველოში დაარსდეს საეპისკოპოზო კათედრა, ეპისკოპოსი, მის გამგეობა და სემენარია. ეს გარდაწყვეტილება ქართველ კათოლიკებს ძრიელ უხაროდათ, ახალციხელებს სრული იმედი მიეცათ, რომ ახალციხე ამის ღირსი გახდება. ეპისკოპოზი გვეყოლება და მასთან სასულიერო სასწავლებელიც, სადაც ჩვენი კუთხის მღვდლები აღიზრდებიანო. ასევე ფიქრობდა პ. შაჰყულიანი და ეს ამიტომ აღრიდგანვე შეუდგა ქართულს ენაზედ ისეთი სამქადაგებლო წიგნების თარგმნას და წერას, რაც ახალციხის კათოლიკების სემინარიაში სწავლების დროს ქართულს ენაზედ მოუნდებოდათ მოწაფეთათვის. სომეხ კათოლიკეთ ზოგიერთ მღვდლებს-კი არად ეჭაშნიკათ. ამათ მორთეს სხვა და სხვა ჭორები და ცილის დაწამება, ამათ შეუერთდნენ პატრებიც და 1823 წ. დაიწყეს რომში პ. შაჰყულიანზედ ცნობების გზავნა. ესენი სწერდნენ, რომ პ. შაჰყულიანი ორ კულა კაცია, იგი ახალციხიდგან გადადის ქუთაისს თბილისს და იქ რუსის ღენარლებს მეგობრობს და პატრებზედ ცუდათ მოქმედებს, აბეზლებს და მათ გაძევებას ამუდარებს, რასაკვირველია სულ ჭორებით ხდებოდა ეს, რომის „კონგრეგაცია“ გაუწყრა პ. შაჰყულიანს, ესეც გახელდა ცილის დაწამებაზედ, მათში გაიმართა დიდი განხეთქილება და კამათი.

ზავლე შაჰყულიანი გადააყენეს, არქიმანდრიტობა ჩამოართვეს, თითქმის მღვდელ მოქმედების უფლებაც არ მისცეს,

დაამცირეს უკანონოდ, უჯეროთ, რომის „კონგრეგაცია“ სხვათა ენას აპყვა, ერთი სიტყვით, მთელ კუთხეში, პ. შაპყულიანი აღარაფერი იყო. ყველა საქმეები ეკკლესიისა, შესავალი, გასავალი, ქონება, მრევლი, სამღვდლოება და სხვ. სულ კონსტანტინეპოლის არქიეპოსკოპოზისთვის ჩაუბარებიათ, რადგანაც მაშინ მთელი დასავლეთ საქართველოს კათოლიკენი, მათი ეკკლესიები და საქმენი კონსტანტინეპოლის სომეხ კათოლიკეთ არხიეპისკოპოზზედ ყოფილა მიწერილი. პ. შაპყულიანის ადგილიც ერთის სომხის გვარის კათოლიკ მოძღვრისთვის მიუციათ.

ესეთი საქციელი „კონგრეგაციისა“ პ. შაპყულიანს ძლიერ სწყენია. მას თავის გზის გარკვევა მოუძებნია და ამ გასარკვევ გზისთვის მალეც მიუგნია, მას დაუწყევია რომში საჩივრების, ანუ აპელაციების გზაენა და თავისს გამართლება. ვიდრე ეს საქმე გამოიძვეებოდა, მინამ პ. შაპყულიანს თავისს თანამდებობისთვის თავი არ დაუნებებოი, სომხის მღვდლებისთვის არაფერი ჩაუბარებია, რომის ბრძანება არ შეუწყნარებია, უდილობდა, რომ მრავალნი თანამგრძობელნი მოეპოვნა და ისევ თვითვე დაშთენილიყო თავისს ალაგას. ამისთვის მას დიდი ენერგია გამოუჩენია, თავის მექეშპეთათვის შესაფერი სამაგიერო გადაუხდია, მუსრი უვლია მათის უჯეროცილისწამებისა და ქორებისათვის. „კონგრეგაციას“ პ. შაპყულიანი რომში მიუხმიათ რამდენ გზისმე თავის გასამართლებლად, მაგრამ პ. შაპყულიანი არ წასულა, ყურადღება არ მიუქცევია. ამ წინააღმდეგობაში, მას ბევრი თანამგრძობელნიც ჰყოლია, თანამგრძობთ რიცხვი დიდი ყოფილა, ამათი ცნობა რომშიაც შეუტყვიათ. შერე იქილამ თვით ასეთ მრევლსაც მოსვლია რომილამ დარიგება და თან მუდარემა, რომ პ. შაპყულიანს მხარეს ნუ უქერთ, დაწყნარდით და მისი მოადგილე მიიღეთო. მრევლთ შორის ბევრი მოწინააღმდეგენიც ჰყოლია. ამავე დროს მას დიდათ გადაჰკიდებია კონსტანტინეპოლის ლათინის წესს რივის ეპისკოპოზი დაამას პ. შაპყულიანისათვის ბევრნაირი შეჩვენება უვზავნია, კვალად ატეხნ-

ლა ახალციხის კათოლიკის მღვდლებსა და მრევლს შორის
ჭორები, ცილი, ბეზლობა და სხვანი.

მალე კონსტანტინეპოლის ლათინის ეპისკოპოსს რომი-
დამ ცნობი მოსვლია, რომ პ. შაჰყულიანის შესახებ, ჩვენ
ვერას ვიზამთ, აღარას მოგწერთ, ეგ ჩვენი ურჩია, იქნება
შენ მოიხმო, დასაჯო და ადგილიდამ გადააყენოვო. რომის
ასეთი განკარგულება კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსმა
25 სექტემბერს, 1826 წ. პ. შაჰყულიანს აცნობა. თუმცა
კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსს მკაცრად მიუქვევია ყუ-
რადლება, მიტომ პ. შაჰყულიანიც მკაცრად მოქცევია, მაგ-
რამ უკანასკნელ მაინც ვერა გაუწყვია-რა, ყველა საქმეები
ჩამოურთმევიათ და მღვდლის გ. მეფისოვისთვის გარდუციათ.

გ. მეფისოვი პ. შაჰყულიანის მოწაფეთ ითვლება. მღვდლად
კურთხევის შემდეგ, პ. შაჰყულიანმა სოფ. ხიზაბაფრას დანიშ-
ნა მღვდლად, მაგრამ ეს არ წავიდა იქ, ამათში უსიამოვნება
ჩამოვარდა. გ. მეფისოვმაც თავისი დასი შეადგინა, ამის დასი
პ. შაჰყულიანის წინააღმდეგ მოქმედებდა და გ. მეფისოვის
სასარგებლოდ. გ. მეფისოვმა თავის ძლიერების მოსაპოვებ-
ლად ლათინის პატრებსაც მიემხრო, მათს მეტრფეთ გახდა
და ლათინის ტიბიკონს უფრო ადიდებდა. ამ გარემოებამ მას
კაი ნდობა გაუკეთა, პატრებმა რომშიაც აცნობეს ამის ერთ-
გულება. რომში ეს დიდათ ესიამოვნათ, გ. მეფისოვის ამაღ-
ლებაც განიძრახეს, ეს ცნობები გ. მეფისოვმაც იცოდა, ამი-
ტომაც იყო, რომ ამას თავის უფროსის პ. შაჰყულიანის სი-
ტყვა არ ესმოდა, სოფ. მღვდლად არ მიდიოდა. პ. შაჰყუ-
ლიანმა უთხრა ერთ დღეს ასე: სოფლად სულ მოხუცებული
მღვდლები არიან, დაღალულნი, სოფლის სამსახური მათ
ძრიელ უჭირთ. ეხლა, თქვენ ახალ გაზრდები წადით იქ და
ის მოხუცნი აქ გადმოვიდნენ. გ. მეფისოვი ამას არ შერებო-
და, ეს პ. შაჰყულიანს დიდათ სწყენდა, ამის მიზეზი აი რა
ყოფილა:

გ. მეფისოვი ავადყოფი ყოფილა, ფერდის ქარი და
სხვა სენი ჰქონია, ამიტომ სოფლად ყოფნა ვერ შესძლებია,

ქალაქ ალაგას სდომებია ყოფნა. პ. შაჰყულიანს-კი ეს მიზეზები არ სცოდნია და სულ ამ უცოდინარობას გამოუწვევედ ერთის მხრით მათი განხეთქილება. ეს გარემოება რომ ცნობილ ყოფილიყო, იქნება მაშინ საქმე ასე არ გამწვავებულიყო. გ. მეფისოვის დასიც არ ჩამოუვარდებოდა სომახ კათოლიკეთა მღვდლების იმ დასსაო, რომელიც პ. შაჰყულიანის წინააღმდეგ იღვწოდაო. თვით გ. მეფისოვიც არ ყოფილა ურიგო მოძღვარი, ქართველ მკვიდრ შთამომავალი, ქართულის სულით და ხორციით შესხმული, მოქართულე მოძღვარი. ეს ითვლებოდა უპირველეს მოწაფედ პ. შაჰყულიანის. რაკი საქმე ასე იყო, ამიტომ პ. შაჰყულიანმა გ. მეფისოვს მანც არ გადასცა საქმეები და თვით აწარმოებდა. ამ საქმეებმა დიდი მიწერმოწერა გამოიწვია და დავი-დარაბა, როგორც რომში, ისევე კონსტანტინეპოლს და ახალციხეს. პ. შაჰყულიანი არავის ებოვებოდა, თავის თავი მართლად მიაჩნდა და უფროსობას არავის უთმობდა. ერთის სიტყვით, საქმე ისე მოეწყო, რომ პ. შაჰყულიანის აულავლავდნენ შინაურნიც, სომხებიც, კონსტანტინეპოლის კათოლიკის არქიეპისკოპოზიც და რომის „კონგრეგაციაც“, ეს მაინც არ დაეცა, სხვა გზას დაადგა.

XIX საუკუნის შემდეგიდგან, სომეხ კათოლიკეთა და სომეხ გრიგორიანთ შორის დიდი აყალ-მაყალი ჩამოვარდა, გრიგორიანები ითხოვდნენ, რომ თუ სომხის კათოლიკებს სომხები უყვარსთო, მაშინ იგინიც ჩვენ შემოგვიერთდნენ, რათა შევეერთდეთ და მით გავძლიერდეთო. გრიგორიანებთან დაკავშირებას ნამეტურ დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკებს სთხოვდნენ, ამათი სამღვდლო პირთ ფულით შესყიდვაც მოინდომა ეჩმიაძინის სინოდმა, მაგრამ ეს მათ ვერ მოუხდათ. ვერ მოახერხეს, ამის მიზეზი გახლდათ, რომ 1828 წ. ახალციხის და არზრუმის ფაშები ქრთამით შეისყიდეს და მათის დახმარებით აღდგომის პარასკევს დღეს, 27 კათოლიკის მღვდელი დაიჭირეს და ციხეში ჩაყარეს, ეგონათ, რომ ამით რამეს გააწყობდნენ, საუფლისწულო დღეების გამო უმღვდლო მრევლი გრიგორიანთ ხუცებს დაუკრავდა თავს და

გრიგორიანობას დაუკავშირდებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, არა იქმნა-რა. მრევლი მაგრა დადგა. სომეხთ ასეთი საქმეები პ. შაჰყულიანმა კარგად იცოდა. და იგი მათ არაფერში დახმარებას არ აძლევდა, ამის მნატვრელნი ყოფილან მრავალნი მღვდელნი სომეხთ კათოლიკეთა. ამიტომ პ. შაჰყულიანმა ახალციხიდან რუსეთის მთავრობას მომართა და 1827 წ. კავშირი გამართა.

პ. შაჰყულიანის დაახლოვება იმ დროის რუსის მთავრობას ძრიელ ესიაძონა, ახალციხის აღების საქმეში ეს კაი დახმარებას გაგვიწვესო. 1827 წ. პ. შაჰყულიანი ახალციხიდგან თფილისსა და ქუთაისს ორ თვეში ერთხელ ჩამოდიოდა და მართლაც უნდა ითქვას, რომ იგი მთავრობას ბევრს ცნობებსაც აძლევდა. პ. შაჰყულიანის ცნობა და ქება პეტერბურგსაც წავიდა. თბილისში მას პატივს სცემდენ მთავრობის ყველა მოწინავე პირნი და თვით მთავარმართებელიც. პ. შაჰყულიანმა რუსის მთავრობას არამც თუ მარტო ახალციხის შესახებ აუწყა ბევრი რამ ცნობები, არამედ მათ დიდი ხელშეძღვანელობა გაუწია თვით არზრუმის ომშიც. მინამ ომი მოხდებოდა, პ. შაჰყულიანმა ახალციხიდგან წერილების წერადაიწყო ორს მათს არქიმანდრიტთან და მათ ავალებდა, რომ ომის დროს რუსის მხედრობის მხარე დაეჭირათ. ეს მართლაც ასე მოხდა და ომის დროს არზრუმის სომეხთ კათოლიკებმა რუსეთის მხედრობის მხარე დაიჭირეს, ამათ ჯვრით და ზატებით მოეგებნენ გზაში. ეს გარემოება ყველას გაუკვირდა, მიზეზები-კი არ იცოდნენ.

ამ მიწერ-მოწერის და განდიდების მეოხებით, პ. შაჰყულიანს გვამში ჩაენერგა ტრფიალება თავის განდიდების, ოღე-სმე ეპისკოპოსობის მიღების. თბილისს ან ახალციხეს საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების, სემენარიის გახსნის. პ. შაჰყულიანი თუმცა გადააყენეს, მაგრამ იგი ახალციხეს მაინც არ სცილდებოდა. იქ სცხოვრობდა და ქართველ კათოლიკეთ საქმეს თვალყურს ადევნებდა, თან რომში ჰქონდა მიწერ-მოწერა გამართული და რუსეთის მთავრობასთან. აი ამ დროს

რა გამოაცხადეს ოსმალეთის საქართველოში სომხის ტიბიკონის მღვდლებმა:

„საქართველოში ლათინის წესს-რიგს პატრებს საქმე არა აქვსთ მათ ამ ერთს არც ენა იციან, არც ხასიათები-ღროა, რომ ამ გვარს ერს თავისივე გვარის წარმომადგენელი მღვდლები ჰყავდეს; პატრები გაწყურნენ და ჰკითხეს მათ:—
„რა მიზეზით, რატომ, განა საქართველოში რომის კათოლიკენი არ არიან“?

— არა, ვინც საქართველოში კათოლიკეა ყველა სომხის ტიბიკონის კათოლიკია, სომხის გვარის კათოლიკის ტიბიკონზედ მდგარი, მაშასადამე, მათთან ლათინის ტიბიკონს რა ხელი აქვს, რა საქმე. მრევლში ზოგიერთ მოძღვართა ხმა მაღლა იწყეს ქადაგება, რომ ჩვენ სომეხ-კათოლიკენი ვართო. ვინც თავისს თავს სომხის კათოლიკეთ არ სცნავს, ის ჩვენის წმიდის კრებისგან განდევნილი და შეჩვენებული იქმნებაო.— ამას ჩვენ ვერ შევიწყნარებთო. ასეთ მრისხანე განჩინებას მრავალნი დაემორჩილნენ მით უფრო, რადგანაც ქართველ გვარის კათოლიკეთა ზოგნი აღრიდგანვე იყვნენ სომხურს ენაზე ლოცვების კითხვას და საუბარს შეჩვეულნი, მაგრამ იყვნენ ისეთი ქართველი კათოლიკენიც, რომელნიც ასეთ უკულმართობას აეწინააღმდეგნენ, თავიანთ ვინაობა ლათინის წესის მალიარებლად აღიარეს. მან დაბადა დიდი განხეთქილება, საქმე ისე მოეწყო, რომ ქართველ გვარის კათოლიკებს სომეხ კათოლიკეები ეწოდათ, აქაც იწყო ამ სენმა აღორძინება და განმტკიცება, რაც ძველად კოსტანტინეპოლს, ტრაპიზონს, ართვინს, არდაგანს, (არტაანი) არღანუჯს და სხვა დასავლეთ საქართველოს ქართველ გვარის კათოლიკეთ შორის აღორძინდა. როგორც ხსენებულ ადგილებში მოისპო ქართველი ხსენება, ისევე აქ უნდა დაწვობილიყო ეს მოძრაობა, ისევე აღმოსავლეთ საქართველოში უნდა მოსპობილიყო ქართველ გვარის კათოლიკეთ ხსენება. ამ მოსაველს აეწინააღმდეგდროთა ცვლილება და მისი გარემოება. მეორე კათოლიკეებში გაჩნდნენ ისეთი მოძღვარნიც, რომელნიც სომხის კათო-

ლიკის ტიბიკონზე იდგნენ და გვარტომობით კი ქართველობდნენ, ამათ ხმამალლა იწყეს საუბარი და ძიება, რომ ჩვენ ქართველები ვართო. ასეთივე პირია პავლე შაჰყულიანი, რომელიც ამ გათახსირებულ დროს შესაფერაუ მოქმედებს, ქადაგებს ქართულს ენაზედ, სომხის მღვდლების გარემოებას წინააღმდეგი უხდება და იმავ დროს ქართულად სწერს და სთარგმნის კიდევაც ფართო ტომებს. იმან და იმის მსგავსთა დაუდეს ნიადაგი ქართველ კათოლიკობას ახალ-ციხეს, და მას თემთა მცხოვრებ მკვიდრ ქართველ კათოლიკებში ქართველობის ნიადაგს. ქართველ გვარის კათოლიკებში იყვნენ ისეთ სომეხ ტიბიკონის მღვდელნი, რომელთაც ახალციხეში და სხვაგანაც გამოაცხადეს შემდეგი:

— „შეჩვენებულ იყოს ის წმიდა კათოლიკე. ვინც თავის თავი სომხის ტიბიკონზე მდგარად არ იწამოს, ვინც ლათინის წესს-რიგის პატრები სახლში მიიღოს, ვინც ამას იზავს, იმას სულის წაწყვედა მოელის საიქიოს“.

ასეთი, შეჩვენება სომეხთ კათოლიკეთ გადაბრუნება, მღვდლებს პირველად 1805 წ. გამოუცხადებიათ. მრევლს შეუსმენია, ზოგნი წინააღმდეგნიც გამხდარან. 1829 წ. რუსეთმა ახალ-ციხე აიღო, შემდეგ არზრუმს და სხვა ადგილებს მიაღწენ. ახალციხის აღების შემდეგ, პ. შაჰყულიანმა თბილისში გადმოსახლდა, კათოლიკის ეკკლესიის მამულში სცხოვრებდა, მაშინ, აქაურს ეკკლესიის გამგეთ, პატრი ფილიპე ირიცხებოდა, სახელოვანი მოძღვარი იყო, მცოდნე ქართულის ენის და ექიმობის. პ. შაჰყულიანი მან პატივით მიიღო. პ. შაჰყულიანი სომხის ტიბიკონზე იდგა, ქართულად სწირავდა, ქართულთაც ქადაგებდა. ქადაგებით მან ქართველთა წინაშე მალე დაიმსახურა თავი. ათი წლის განმავლობაში, რომელიც მან დაჰყო თბილისში სულ ქართულად სწირავდა და ქადაგებდა დიდი პატივის ცემა მოიპოვა, პატივის ცემა იმ ზომამდის წავიდა წინ, რომ იგი მიწვეულ იქმნა მაშინდელს თბილისის ქართველთ სემენარიაში ლათინური ენის მასწავლებლად. თვით ჩვენი მეისტორიე, პ. იოსელიანი სწერს, რომ ლათინურ

ენას პ. შაჰყულიანი მასწავლიდაო. ამ დროს პ. შაჰყულიანი-
მა, თბილისში, ქარტულს ენაზე, რომის კათოლიკეთათვის პა-
ტარა ლოცვანიც დაბეჭდა.

პ. შაჰყულიანი ბევრათ, მოხერხებული იყო, ვინემც ჯუ-
ლარიანი და სეტანი. მთავრობას ცხადლივ ასმენდა შემდეგს:
მე სომეხ კათოლიკე ვარ, სომხის ტიბიკონზე მღვარი, ხოლო
ადგილობრივ მცხოვრები, აქაური ერის ცხოვრების მცნობი
და მისი ენის კარგათ მცოდნე. ჩემი ჰაზრები რომის ტახტმა
ადრიდგანვე იცნა, ადრიდგანვე შეიწყნარა, ჩემი ამალღება
და ღირსების მონიჭება თვით რუსეთის კარსაც აცნობეს. მე
ღირსი ვარ უპირატესობის, თბილისს, ან ახალ-ციხეს უსათუ-
ოდ უნდა დაარსდეს კათოლიკეთ სემენარია, ეპისკოპოზად მე
უნდა ვიქმნე, ეპისკოპოსის კათედრის განწესება თვით რომის
სენატსაც სურდა ადრიდგანვე. 1822 წ. ართვინს გარდაიცვა-
ლა სომეხთ კათოლიკეთ ეპისკოპოზი, მისს მოადგილეთ რომა
მე დამინახა ღირსად, ამის შესახებ რომის სენატმა რუსეთის
უცხო სარწმუნოებათა მინისტრს: თხოვნაც გამოუგზავნა ასე:
„ახალციხელი პავლე შაჰყულიანი რომში სწავლობდა „პრო-
პაგანდოში“, შემდეგ იგი ახალციხეში ვიც-ვიკარათ იქმნა და-
ნიშნული, ეხლა, რომის ტახტს სურს, რომ ეს პირი ეპისკო-
პოზად იქმნეს დანიშნული, ეს თუ რუსეთის მთავრობისთვის
არ ექმნება წინააღმდეგი, მაშინ ვითხოვთ მისს ეპისკოპოზათ
დანიშვნას“.

ეს არ იყო რუსეთისთვის საწინააღმდეგო, მაგრამ პ. შაჰ-
ყულიანი მაინც არ აქმნა ეპისკოპოზათ დანიშნული, ამ გა-
რემოებას, ერთის მხრით ლათინის წესს-რიგის პატრებთ ღწვა
უხდებოდა, რამაც აღბორგა პ. შაჰყულიანი და ქართველ
კათოლიკენი სომხათ აწოდებინა, მეორე—შემდეგი პირობა
და გარემოება იყო:

პ. შაჰყულიანი ახალ-ციხეში სცხოვრებდა. მაშინ ახალ-
ციხე ოსმალებს ეკუთვნოდა, ოსმალეთის სომეხ-კათოლიკეთ
საქმეებს კოსტანტინეპოლის სომეხ-კათოლიკეთა პატრიარქი
განაგებდა და რუსეთისას-კი, სხვა მღვდელ-მთავარი. პ. შაჰ-

ყულიანს საქართველოში სურდა თავისებური ტიპიკონით გამგეობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეს არ ისურვებდა ეპისკოპოზობას, ამას სრული მეფობა სურდა, მისს სურვილს-კი კარგო მიმდინარეობა არ ეძლეოდა. პ. შაჰყულიანი ბევრნაირს დაბრკოლებას ხედავდა, მან შეუძღვებლათ დაინახა ეპისკოპოსად აღსვლა, ისევ არქიმანდრიტათ დაშთა. მას ძლიერ ბევრი ბჭობა მოუხდა, სასტიკად გადაეკიდა აუქიმანდრიტს სეტთანს, საოცრება შეიქმნა პ. შაჰყულიანისთვის, რომ მთავრობისაგან დაჯილდოვებულ იქმნა სეტთანის, არზრუმისამ მოსული სომეხი და პ. შაჰყულიანი-კი დაბლა დაყენებული. ამ გარემობას იგი უცხოვს მიზეზებით ხსნიდა, მაგრამ აქ უცხო არა იყო რა, ეს იყო მთავრობის ვანძრახვა, მთავრობამ სეტთანის დაჯილდოვება პირ და პირ პატივისცემით აღიარა.

ამ დროებში მოხდა არზრუმელ სომხების საქართველოში გადმოსახლება, ამ სომხებს თან გადმოჰყვა არქიმანდრიტი ჟფრემ სეტთანის, ვენეციას გაზდილი. რუსის ჯარს ამან გზა და კვალი გაუხსნა არზრუმს. საქართველოში გარდმოსახლებულ სეტთანს პატივისცემა ინდომა მთავრობამ და ამიტომ ახალციხეში, 600 კომლი გარდმოსახლებულთ კათოლიკები ჩააბარეს და მთელს კუთხეში აამაღლეს, ეს ერთობ ეწყინა პ. შაჰყულიანს, ამას ეს არ მოელოდა. ადგილობრივ სამღვდელთაში დიდი განხეთქილება ჩამოვარდა, პ. შაჰყულიანი თბილისს გადმოსახლდა, სეტთანის განაგებდა 1831 წლიდამ. ამ გარემოების მრავალნი იყვნენ წინააღმდეგნი და მრავალნი ითხოვდნენ, რომ პ. შაჰყულიანი უნდა იქმნეს ჩვენს ქვეყანაში დაწინაურებულიო. ამასვე ითხოვდა პატრი იოსები; ამ პატრს პ. შაჰყულიანი ღირსეულ პირად მიაჩნდა. ეფ. სეტთანის ქვეყანი კაცი ყოფილა და იგი თავისთვის დაშთა. სეტთანისავე დროს, საქართველოში გაჩნდა მეორე არქიმანდრიტი სომეხ კათოლიკეთა ჯულარდიანი.

ჯულარდიანი არზრუმელია, რუსები, რომ არზრუმს შევიდნენ 1828 წ. ამ დროს, ეს 16 წლის ყოფილა. ვენეციას წასულა, სწავლა იქ დაუმთავრებია; იქვე კურთხეულა. 1835

წ. ახალციხეში მიიღვა ჟუროსი მოძღვარი ფარასი და ამის მაგიერ რომიდგან 1837 წ. ეს ჯულარიანი დანიშნეს, ეს მოვიდა და ადგილი დაიჭირა, ამ გარემოებამაც ცუდათ იმოქმედა პ. შაჰყულიანზედ. ამათში მკირე უსიამოვნებაც მოხდა. ჯულარიანი პატრს ბონვენთურას მიემხრო, ამათ შეადგინეს პ. შაჰყულიანის წინააღმდეგ დიდი წრე და დაიწყეს მოქმედება. ამ დროებში არც პ. შაჰყულიანს ეძინა. პ. შაჰყულიანის მოქმედებამ გამოათხიზლა მთავარმართებელი ბ. როზენი და ამანაც მიაქცია კათოლიკეთა საქმეს ყურადღება და უმაღლეს მთავრობას მოახსენა, რომ საქართველოში კათოლიკის მღვდლები ისეთი პირნი არიან საჭირო, რომელთაც აქაჟრი ენები უნდა იცოდნენ.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, პ. შაჰყულიანს ნატვრა აღუსრულდა, 1841 წ. ეს დანიშნული იქმნა ახალციხეში ჟუროს გამგე სასულიერო პირად. ამ პირს არ ემორჩილებოდა ჯულარიანი, ამიტომ მათში განხეთქილება გამწვავდა საჩივრები ატყდა, თბილისის პრეფექტმა გაარჩია, პრეფექტი ჯულარიანს მიემხრო. ჯულარიანი ახალციხიდან სოფლად გადავიდა, იქ უნდა ეცხოვრა, მაგრამ ეს იქ არ ითმენდა, ახალციხეში ხშირად აღიოდა, ვითომც თავის ძმასთან სცხოვრობდა და იმავ დროს პ. შაჰყულიანის მოქმედებას თვალყურს ადევნებდა და ყოველივეს იწერდა, იხსომებდა და იქ აძლევდა ამ ცნობებს, სადაც საჭირო იყო. ჯულარიანი კაი მეგობარი იყო გრიგორ მეფისოვის. 1835 წ. ახალციხეს ჟუროს მოძღვრათ ეს იქმნა დანიშნული, ვიდრე ჯულარიანი მოვიდოდა, მინამ ეს განაგებდა მის თანამდებობას.

რა აზრისაც მთავარმართებელი იყო კათოლიკის სამღვდლოებაზედ, სწორეთ იმასვე ამბობდა პ. შაჰყულიანიც. ეს ითხოვა, რომ თბილისში დაარსდეს კათოლიკეთა საეპისკოპოსო კათედრა, სემინარია და აქაჟრი ერისთვის მოძღვრები აქ გამოიზარდნენო, გარდა ამისა სამზღვარ გარეთიდან მოსულს პატრებსაც უნდა ეუწყათ, რომ მინამ იგინი რუსეთის ქვეშევრდომობას არ მიიღებენ, მინამ მათი აქ მღვდლობა შე-

უძლებელი იქნებაო. თორემ ესენი მცირე ხნით მოდიან აქ, არც ხალხის ენას სწავლობენ, არც წეს-ჩვეულებასა და მერე ისევ მალე მიდიან და ახლა ამათ ალაგას კიდევ ხომ სხვა პირს ნიშნავენ და ამიტომ მრევლში ესენი არას აკეთებენო. აქაურთ ქვეშევრდომთ რომ იქმნება, მერე იგინი აღარსად წავლენ და აქ დაშთებიანო. 3. შაჰყულიანის მოხსენებაში მთავრობამ ბევრი რამ ნახა საყურადღებო. სომეხ კათოლიკეთ-კიპრიელ ეწყინათ ის დავალება, რომ 3. შაჰყულიანი საეპისკოპოზო კათედრის დაარსებას და სემინარიის გახსნას თბილისში ითხოვდა. თბილისში კათოლიკის საეპისკოპოზო კათედრის და სემინარიის დაარსებას ითხოვდა თვით იმ დროის სამხედრო გუმერნატორი ფალავანდოვიც.

ამ ნატურის წინააღმდეგ აღმოჩნდნენ სომეხ კათოლიკეთ მოძღვარნი და ეპისკოპოზნი, ამათ დაიწყეს ცდა და გამოაცხადეს, რომ საქართველოში მცხოვრებნი კათოლიკენი სომხის გვარისანი არიან, მათთვის სამღვდლო სასწავლებელიც არსებობს და ეპისკოპოზებიც არიანო, ამიტომ რა საჭიროებას შეადგენს თბილისში ანუ საქართველოს სხვა რომელიმე ქალაქში სემინარიის გახსნა და ეპისკოპოზის კათედრის დაფუძნებაო. რა კი ეს არ იქმნა, მერე განწესდა, რომ სომეხთ კათოლიკეთ შვილები ვილნის სასწავლებელში წავიდნენ სასწავლებლად, სადაც, საღმრთო საგნით გარდა სომხურ ენასაც ასწავლიანო. ეს განკარგულებაც არ იყო სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვართათვის მოსაწონი. ამანაც შეათქრა იგინი, მათ დაიწყეს ამის წინააღმდეგ ღვწა, მოქმედება.

ამ გარემოებამ რომის ტახტზე ცუდათ იმოქმედა, მათ ცხადლივ მიხვდნენ, რომ რომის ეკლესიის ტახტზე სხვა და სხვა ტომთ ეკლესიის ტიბიკონს ხელი არ უნდა ჰქონდესო. სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლებს განუცხადეს: დღეის შემდეგ ლათინის წესს-რიჯის ეპისკოპოზებისაგან უნდა იკურთხოთო, კათოლიკობა უნდა გაერთიანდესო. რომის ტახტის ასეთმა განკარგულებამ სომეხ კათოლიკეთ მოძღვართ შორის დაბადდა პატრების მტრობა, ჯიბრში ჩადგომა და ათასნაირი ცი-

ლის წამება. ასეთ ცილებაში მონაწილეობის მიღება პ. შაჰ-ყულიანსაც ედება. სომხის კათოლიკის სამღვდელოებას ისიც ამხედრებდა, რადგანაც მათ კარგად იცოდნენ, რომ სადაც რუსეთი ჩადგავდა ფეხს და აიღებდა რამე ადგილებს, იქ მცხოვრები კათოლიკენი რომს უნდა დამორჩილებოდნენ, სამღვდელოება კოსტანტინეპოლის სომეხ კათოლიკეთ პატრიარქისაგან თავისუფლდებოდა, მანამდის-კი მაგალითებრ, როგორც ახალციხეში, სომეხ-კათოლიკეთ პატრიარქისაგან ინიშნებოდა ყველაფერი. მის განკარგულების ქვეშ იყო. წელიწადში ერთხელ პატრიარქი ზედამხედველსაც ინიშნავდა, რომელიც მოგზაურობდა დასავლეთ საქართველოში და სომხურის ენით ახდენდა გამოძიებას, ეს გარემოებაც დიდს სულს უდგამდა სომხურს ენას ქართველთ კათოლიკეთ შორის. აქედამაც კარგად სჩანს, რომ შაჰყულიანი სომხის კათოლიკე ლათინის წესზედ აღიზარდა და შემდეგ ლათინის ტიბიკონსაც დაადგა, მერე-კი ლათინის ტიბიკონიდან სომხისაზედ გადავიდა, რადგანაც ამით მას სურდა თავის მიზნის მიღწევა და სომეხ გვარის კათოლიკის სამღვდელოებისაგან თავის დაღწევა, განთავისუფლება, საკუთარი კათოლიკობის აღორძინება, ეს ცხადათ სჩანს მის მოქმედებაში. მას ქართველ კათოლიკობა ედგა თვალთ წინ საქმეთ გამხდარი.

ნელ ნელა დრონი მიდიოდნენ, სომეხთ კათოლიკეთ და ლათინის პატრების მტრობას-კი დასასრული არ ეძლეოდათ. პ. შაჰყულიანიც კარგად მხედრა ამას, მიტომ იგი მეტად ოსტატურს გზას დაადგა, სდევნიდა ორივე მხრის სასულიერო წოდებას, მათ უსარგებლოდ სთვლიდა ადგილობრივ ერის და მთავრობასთვის. ლათინის პატრებმა ადგილობრივ ხალხის ზნე ხასიათის, ცხოვრების და ენის არაფერი იცოდნო. სომეხთ კათოლიკეთ სამღვდელოანიც ხამნი და ურიგონი არიან საქართველოს კათოლიკეთათვისო, ჩვენ მართალია სომეხ კათოლიკენი ვართ, მაგრამ ჩვენ ჩვენი ქვეყნის მღვდლები უნდა გვყავდეს და არა უცხო ტომისო. უცხო ქვეყნებიდან შემოსულთ მოძღვრებს ჩვენს მრევლში ხშირად ისეთი უცხო აზრებიც

შემოაქვს, რაც მთავრობისთვისაც არ არის კარგო. ამისმა
ცდამ იქამდის მიაღწია, რომ ერთ დროს. თვით სომეხთ მნი-
თარისტების ძმობის მიმართულებაც-კი მთავრობის სამტროთ
აღიარა და ლათინის პატრების შრომას ხომ მეხი დაარტყა.

როგორც ვსთქვით ზემოთ, პატრი ფილიპე სახელოვანი
პირი იყო მიტომ მის წინაშე პ. შაჰყულიანსაც კრძალვით
ეჭირა თავი. პატრის სცემდა მას როგორც უფროს და პატივ-
ცემულს. ამას არც იმაზედ ემდუროდა, რომ პატრმა ფილი-
პემ აკუურთხა არქიმანდრიტად სეტიანი და ახალციხეს დანი-
შნეს. დროს ელოდა და ისიც კარგად შეიტყო, რომ ლათი-
ნის პატრები და სომხის მღვდლები ჩემს წინააღმდეგ შეით-
ქვნენო. მე არ ვარ ამის ღირსიო, უთხრა ერთხელ პატრ ფი-
ლიპეს. მაგრამ რას იზავდა, არაფერს, დროებით ჩუმათ იყო.
პატრი ფილიპეს სიკვდილის შემდეგ ხომ იგი არას ამბობდა,
რადგანაც იგი განაგებდა მისს ადგილს, შემდეგ-კი, როცა
პატრი ფილიპეს ადგილას რომიდამ სხვა ბერი დანიშნეს, მა-
შინ-კი იმან ველარ მოითმინა, იმ დროის მთავარ მართებელს
ბარომ როზენთან ლათინის წეს-რიგის პატრებზე ცნობების
ძლევა დაიწყო, მმთავარ მართებელს გარდა იმ დროის თბი-
ლისის სამხედრო გუბერნატორსაც მოსცა ცნობები რამაც
გუბერნატორი იძულებულ ჰყო, რომ უმაღლესს მთავრობისა-
თვის მიემართა და ეთხოვნა შემევი: „დღეის შემდეგ ლათი-
ნის პატრებს უნდა ადგეკრძალოთ საქართველოში შემოსვლა,
რადგანაც მათ ბევრი რამ მავნე აზრები შემოაქვსთ საქართ-
ველოში, იგინი იტალიანცები არიან, ჩვენი არა კეთილის
მოსურნენი, ადგილობრივი ენები არ იციან, საჭიროა დაარ-
სდეს ახალციხეში აკადემია და ეპისკოპოზის კათედრა“. ეს
ნატვრა პ. შაჰყულიანს ეკუთვნის სომეხთ კათოლიკეთ მოძ-
ღვარნი-კი მისს წინააღმდეგ იყვნენ, იგინი ამბობდნენ:

ჩვენთვის აკადემია საჭირო არ არისო, სემენარია გუმბრ-
ში გვაქვს და აკადემია ვენეციაში, წმ. ლაზარეს მონასტერ-
ში. ასეთი რჩევა მთავრობას არა ეთთხელ მოხსენდა. მთავრო-
ბამ განაცხადა შემდეგი:

„ჩვენ ძმათა „აღაზარისტებს“ ვერ ვენდობით, რადგანაც იგინი უცხოთ გავლენის ქვეშ იწურთვნებიან და ამიტომ შესაძლებელია, რომ მათაც ხშირათ არა კეთილი საქმეები ჩაიდინონ, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ შანაურებს უნდა მოვუწყოთ გზა და კვალი, მათ შინ უნდა მივსცეთ სახსარი მღვდელმოქმედების უფლების მიღებას, თორემ დღემდე მათი მღვდლები იკურთხებიან მხოლოდ ევროპაში, მერიდანს (ოსმალეთი) სალმასტს (სპარსეთს) და დაღმაღიაში. ყველა ესენი საქართველოს კათოლიკეთათვის ერთობ შორს არის, ახალციხეში საეპისკოპოზო კაცათ გამოდგება პ. შაჰყულიანი, იგი რომში აღზრდილა, ადგილობრივი ენებიც კარგათ იცის. ძალიან გამოსადეგია მისი ეპისკოპოზათ დანიშვნა“.

პ. შაჰყულიანი ლათინის პატრების წინააღმდეგ მაშინდელ თბილისის გუბერნატორს ქართულად სწერდა წერილებს, გუბერნატორი ქართველი იყო. ერთი წერილი ამისაგან გუბერნატორთან მიწერილი მეც ვნახე. პ. შაჰყულიანის დაწინაურების სამზადისს მეტად დიდი ბჭობა მოჰყვა, ამას ხელახლა აეწინააღმდეგნენ ლათინის პატრებიც და სომხის კათოლიკენიც. პ. შაჰყულიანის კამათობის ისტორიამ რომის ტახტამდის მიაღწია; მას განსამართლება დაუწყეს, ადგილობრივი მთავრობა ჰქომბგობდა პ. შაჰყულიანი ერთის წერილით მთავარმართებელ როზენს ასე შესჩივის:

„თუმცა მე მართალი ვარ, მაგრამ მე მაინც დიდათ მეშინის, რომ გუბერნატორთან ჩემგან მიმართული წერილები ლათინას წესრიგის ჰატრებს არ ჩაუვარდეთ ხელში, მე მეშინის მათი“ — ამაზე ბარონ როზენი გალავინს სწერს და ატყობინებს შემდეგს:

„პ. შაჰყულიანის ეგრძობის გაზრდების შიში არ შეიძლება, რომ არა ჰქონდეს“. ამ მიწერ-მოწერის წერილები და ცნობები მთლად დაკარგულია, სულ სამი-ოთხი ცნობა სჩანს, ბევრი ვეძიე, მაგრამ ვერსად რა ვპოვე. პ. შაჰყულიანს პატრების იმ მხრითაც უფრო ეშინოდა, რადგანაც პატრებს საქართველოს კათოლიკობა აღრიდგანვე სცემდა პატივს. ამ პატივის ცემის აღმოსაკვეთ იარაღს ეძებდა პ. შაჰყულიანი

წი. ლონისძიებათ მან დაინახა ქართველ გვარის კათოლიკე-ბის სომხის გვარის კათოლიკედ წოდებაში ჩარიცხვა, ფაქრობდა, რომ მთავრობის წინაშე, ჩემს სასარგებლოდ ამაზე კარგს იარაღს მე ველარ მოვიგონებო. მაგრამ ვერც ეს მოგონება მოუხდა კარგად, თუმცა თავისი კი გაიტანა, საქართველოს რომის ქართველ გვარის კათოლიკენი სომეხ კათოლიკეთ იქმნენ ცნობილნი. სწორეთ 1835 წლიდამ, იმ დროდამ იწყობა პირველად საქართველოში, ქართველ გვარის კათოლიკების სომეხ კათოლიკეთ ხსენება, თორემ მინამდის, მათი ხსენებაც არ იყო. საქართველოში მთავრობის წინაშე, მთავრობისთვის ორივე ერთი იყო, — კათოლიკი ქართველი გვარის იყო თუ სომხის. თუმცა ის-კი უნდა ვსთქვათ, რომ სომხური სახელების ხსენება საქართველოში 1731 წლების შემდეგ შეზღოდის, მანამდის-კი სულ ქართულია. სახელებს გარეშე სომეხ კათოლიკი-კი ხსენებითაც არ იხსენება, საქართველოში კათოლიკენი რომის კათოლიკეთ იწოდებიან. ვერც ერთ ძველს წერილში, სატლავის ქვებზე და ეკკლესიების მათშენებელთა მოხსენებაში ვერ ვპოვებთ სომხის ხსენებას, ყველგან, სომხის კათოლიკეთ მაგიერ, რომის კათოლიკედ იხსენებიან, მხოლოდ სახელებია, ზოგის სომხურად მოხსენებული, ეს რასაკვირველია, სომეხ კათოლიკების მღვდლების მანქანებით. სხვათა შორის, საქართველოს კათოლიკობაში, ასეთი აზრებიც განავრცეს ზოგიერთ პირებმა, რაც უფრო დაეხმარა ჩვენს უბედურებას:

საქართველო რუსეთს უჭირავს, იგი პატრონია ყველა ქრისტიანისა, იგი სასტიკად პატრონობს თავის თანა მოსაყდრე ქართველებს, საქართველოში მათ ქართულის ენით მოლაპარაკედ მხოლოდ ქართველ მართალ მადიდებელნი მიაჩნიათ, თქვენ თუ თქვენს თავს სომეხ კათოლიკეთ არ აღიარებთ, წინააღმდეგ შემთხვევაში თქვენ გაგაქართველებენ, კათოლიკობას დაჰქარგავთ, რომის კათოლიკობას საქართველოში არა აქვს ადგილი და ბინა, თქვენ მარტოთ თავი სომეხ კათოლიკედ აღიარედ, მარტოდ ეს არის საჭირო, რომ მისს მეოხე-

ბით თავი გადირჩინათ გადაგვარებ-გადარჯულებისაგან. ქართველ გვარის კათოლიკობამ სჯულის შიშის გამო შეისმინა ტყუილი მოსაზრებანი და სომეხ კათოლიკენი დაირქვეს, ეს დარქმევა მთავრობასაც მოხსენდა. მან ფეხი აიდგა უფრო მას შემდეგ, როცა არზრუმის კათოლიკენი ახალციხის და ახალქალაქისაკენ გადმოასახლეს და მათ თავიანთ თავებს სომეხ კათოლიკენი უწოდეს. ამ წოდებამ ჩანთქა და დაფარა ქართველთ კათოლიკეთ ხსენება. ასეთმა მიამიტ მოქორებულმა სახელწოდებამ მთავრობის ფურცლებზედაც დაიკავა ადგილი.

მაგრამ ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ იყვნენ ისეთი ქართველთ კათოლიკენი, რომელნიც თავის გვარ-ტომობისთვის სასტიკათ დავობდნენ, ესენი მკაცრად იღვწოდნენ ზემოხსენებულ აზრების წინააღმდეგ. ამაზე პ. შაჰყულიანის ამხანაგებსაც მოსდიოდათ ჯავრი პ. შაჰყულიანის გულის თქმას კი ვერ იგებდნენ, უნდა ითქვას, რომ პ. შაჰყულიანი ნამდვილი ქართველი იყო, ხოლო ჯიბრმა და შტრობამ დაამხო და არიეს იგი, ამ გარემოებამ იგი ისე ააზაფეს, რომ მან თვით მთავრობაც შეიყვანა შეცდომაში, სახელმწიფო საქმეებში და მიწერ-მოწერაში ყველგან ქართველ გვარის კათოლიკენი სომეხ კათოლიკებათ შთააწერინა. ეს გამოიწვია პატრების მტრობამ, ნამეტურ პოლონელების.

პატრი ფილიპეს სიკვდილის შემდეგ, საქართველოში პატრებსაც გაუჭირდათ საქმე, ბრძოლის ასპარეზზედ იგინი იმდენს ხერხს და ძალას ვერ იჩენდნენ, რამდენსაც პ. შაჰყულიანი, ეს წყალობა სულ ქართული ენის ცოდნა იყო, რადგანაც ამ პირმა ქართული ენა კარგად იცოდა. ლათინის პატრები და ჯულარიანიც ამან დასძალა.

ბევრი კამათის და ბჭობის შემდეგ, მთავრობამ საჭიროდ დაინახა ახალციხის კათოლიკეთ სასულიერო გამგეობა თბილისის პრეფექტურისაგან გაენთავისუფლებინა, იქ სხვა პირი დაედგინათ, მაგრამ ეს ვერ ხერხდებოდა, რადგანაც ამის დამტკიცება რომისაგან უნდა ბრძანებულყო. ქ. კონსტანტინეპოლის სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქს ამასთან საქმე არ

ჰქონდა, მეორე თვით ახალციხელნიც არ თანხმდებოდნენ ასეთ რჩევაზე, იგინი ამბობდნენ, რომ ჩვენ რომის კათოლიკენი ვართო და არა სომხისაო. 3. შაჰყულიანი გავლენიან პირად აღმოჩნდა, ამაზე თვითაც დარწმუნდა, მაგრამ მას მაინც იგოდენი მფარველობა არ ჰქონდა, რამდენიც ლათინის წესს-რიგის ბერებს. რომის განკარგულება 3. შაჰყულიანს დიდს დაბრკოლებას აძლევდა, იგი უხმოდ უთებოდა, ამის მოსას-პობ სახსარს იგი სასტიკად ეძებდა, მთავრობას ათასნაირს ხმებს ასმენდა ლათინის ბერების შესახებ; სწამებდა მათ მთავრობის ღალატს, ორგულობას, მრევლის განცალკევებას, შფოთის დათესვას. 1842 წ. მთავრობას წარუდგინა შემდეგი მოსაზრება: წელიწადში საქართველოდამ 7 ყმაწვილი მთავრობის ხარჯიდ გაგზავნილ იქმნენ სომეხ კათოლიკეთა, ან პოლონელთ სასწავლებელში სასწავლებლად. მემრე იგინი გაწურთვნილნი იქმნენ ერთ ერთ ეპისკოპოზისაგან და მღვდლად კურთხეულნიო, მისს შემდეგ კი შეიძლება, რომ ასეთ მღვდელთა მოქმედებით მოსპობილ იქმნას რომიდგან შემოსულთ პატრებთ რიცხვი. ამას გარდა ახალციხილამ უსათუოდ გაძევებულ უნდა იქმნეს ყარსელი არქიმანდრიტი ს. ჯულარიანიცო.

3. შაჰყულიანი მარტო ამის გაძევებას არ ნატრობდა, ვინც კი მისს წინააღმდეგი იყო ყველას ეკამათებოდა, ყველას გაძევებას ცდილობდა. ლათინის წეს-რიგის თბილისის პრეფექტმა 3. შაჰყულიანის ამბები სცნა, ამიტომ მან 3. შაჰყულიანი თანამდებობილად გადააყენა და მისი ადგილი მისცა პატრს ბონვენტურას. ასეთი ცვლილება ახალციხის ქართველთ იწყინეს და მათ თხოვნა დაიწყეს როგორც საერო მთავრობასთან, ისევე სასულიეროსთან, რომ ჩვენ დაგვენიშნოს ჩვენი ტომის მღვდელიო, ასეთ ღირსეულ პირად ჩვენ ვსთვლით 3. შაჰყულიანს, რომელიც კარგად გვიცნობს ჩვენ და ჩვენს ქვეყანასაცო. ამისთვის არზაც მიურთმევიათ.*)

*) აქტების ტომებო.

ბევრის ბჭობის და კამათის შემდეგ, პ. შაჰყულიანმა ნახა, რომ სომხის კათოლიკის და რომის სამღვდელთაგან სიკეთე არა გამოდიოდა რა, ამიტომ ამათ თავი გაანება, მთავრობას დაავალა, რომ საქართველოს კათოლიკობა რუსეთის პოლონელთა ერთ ერთ ეპისკოპოსს ჩაბარდესო, მათ ხელქვეით ვიქმნეთო. მთავრობამ ამის თხოვნა მიიღო და მალე რუსეთში აცნობეს, რუსეთში პოლონელთ ეპისკოპოსსაც აუწყერეს, მალე მათგან მთავრობის თანხმობაც მოვიდა საქართველოში, რაც შეეხება უმაღლეს მთავრობას ამათაც შეეწყნარათ პ. შაჰყულიანის მოსაზრება და ხელმწიფე იმპერატორს ენება ყოველივეს დაიტკიცება. აი ზოგი ერთი მუხლები: პავლე შაჰყულიანი კურთხეულ იქმნეს ვიკარნი ეპისკოპოსად და აღყვანილ იქნეს ახალციხეში, მან უნდა განაგოს ყველა სომეხთ კათოლიკეთ საქმეები, ეკლესიების შესავალი, გასავალი, დანიშნოს მღვდლები, გადააყენოს, ერთის სიტყვით განაგოს ისე, როგორც მას ენებოს. მრევლი და სამღვდელთაგან უნდა ემორჩილებოდეს მას, მასთანვე უნდა დაინიშნოს სასულიერო გამგეობა, რომელშიაც უნდა განიჩიოდეს და განიბჭობოდეს კათოლიკეთა მრევლის საქმეები, აქ ყველა მღვდელი კათოლიკის პ. შაჰყულიანს უნდა ექვემდებარებოდეს, მის განკარგულების ქვეშ უნდა იყოს, პ. შაჰყულიანს უფლება ეძლევა, რომ თვით უმაღლეს მთავრობასთან მიწერ-მოწერა იქონიოს და ყოველი კითხვა და თავის შენიშვნა მოახსენოს.

ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანება შესრულებულ იქმნა და 1839 წ. პ. შაჰყულიანი თფილისის ეკლესიაში კურთხეულ იქმნა ვიკარნათ და მაშინათვე აღყვანილი ახალციხეს ივანე ნათლის-მცემლის ეკლესიაში. ამ დღიდან დაიწყო პ. შაჰყულიანის მოქმედება, მაგრამ ზოგი ერთი ლათინის მღვდლები მას მოსვენებას არ აძლევდენ, მასა სწამებდენ იმის ბრალს, რომ ვინც საქართველოში უცხოელი მღვდლობას ინდომებს მან რუსეთის ქვეშევრდომობაც უნდა აღიაროსო, ეს იყო უმაღლესი განკარგულება. ამისი არავინ რა

იკოდა დაყოველივე პ. შაჰყულიანს ბრალდებოდა. ამიტომ შაჰყულიანს ბევრ ნაირ ყვედრებას ასმენდენ აქა იქიდგან. ეს-კი ყურადღებას არ აქცევდა და ახალ-ციხეში ფეხის გამაგრების შემდეგ ზუპირველესად კათოლიკეთა სკოლის საქმეს მიჰყო ხელი და მალე საღიაკვნო პირები შეკრიბა, მათთვის გახსნა სკოლა და სწავლება და მზადებაც დაუწყო. ფიქრი ჰქონდა, მე ამათ ახალციხეში მოვამზადებ, ვასწავლი ყველაფერს და შემდეგ რუსეთში ვაკურთხებინებ პოლშელ ეპისკოპოზს და მით განვთავისუფლდებით რომისა და კონსტანტინეპოლისაგანო. ეს გარემოებაც ძლიერ სწყინდათ როგორც პატრებს, ისევე სომხის კათოლიკის მღვდლებს.

საქმე გათავდა. პ. შაჰყულიანი ახალციხეს დამკვიდრდა, იგი თავის საქმეების შართვას მიეცა, იგი კარგად გაეცნა რუსის საქმეებს, მასთან პოლონელთ ეპისკოპოზებთ წესებიც შეისწავლა. მრევლში მოქმედებდა შეძლების დაგვარად, ეკკლესიაში ქართულად ქადაგებდა, სახლში ქართულს წიგნებს სთარგმნიდა, საზოგადოთ კი იმას ნატრობდა რომ, ოდესმე ახალციხეს კათოლიკეთ სემინარიაც დაარსებულიყო, რომ მის საშვალეებით ქართველთ ძენი აქა იქ სიარულს ას-ცდენოდენ კურთხევის გამო. ერში მშვიდობიანობა მყარდებოდა და ახალციხეს, გორს, თფილის და ქუთაისის ქართველ კათოლიკობასაც უახლოვდებოდათ. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ კუთხეებში მცხოვრებ კათოლიკეთა საქმეს-კი მაგალითებრ როგორც ართვინის, არდანუჯის და შავშეთის ესენი-კი ოსმალეთის სომეხ კათოლიკეთა კერძად დააშთენ, იგი ოსმალეთის სამფლობელოს შეადგენდა. პ. შაჰყულიანს-კი დიდათ სურდა ყველა ამათ გაერთიანება და ერთი საეპისკოპოსოდ აღნიშვნა. ასეთ ფიქრებში იყო პ. შაჰყულიანი და ასე შრომობდა იგი, რომ უცებ მის წინააღმდეგ შესდგა ძრიელი პარტია და ამ პარტიამ ჩუმად დაიწყო ღწვა, რომ პ. შაჰყულიანი როგორმე გადაეყენებინათ, ამ პარტიის ღწვა 1841 წ. გამოაშკარავდა, იგი არსებობდა ახალციხეს და მათ წევრები ჰყვანდათ ართვინს, სტამბოლს. ვენეციას,

რომს, თფილისს და პეტერბურგს. ყველა ესენი ამხედრებულნი იყვნენ პ. შაჰყულიანის წინააღმდეგ და მრავალ დანაშაულობას გარდა მას სწამებდნენ იმასაც, რომ შენ რუსის მთავრობას ეკედლები და მათი სჯულის მიღებაც გინდაო. ეს რასაკვირველია ქორი იყო, თუმცა ერთ ხნობით-კი ესეთი ქორი პ. შაჰყულიანზედ გავრცელებული იყო მისის დაუძინებელის მტრებისაგან, თფილისში ამის მტრათ ირიცხებოდა კათოლიკეთ პრეფექტი, რამდენიმეც სხვა გვამნი, ახალციხეშიაც მრამლად იყვნენ, იქ ორ წრედ იყო გაყოფილი ამათი რიცხვი. ერთნი წინააღმდეგნი იყვნენ პ. შაჰყულიანის და მის მაგიერ ლათინის წეს-რიგის პატრს ბონვენტურას თხოულობდნენ. მეორენი მხითარისტს ჯუღარაიანს, რადგანაც ჯულარიანიც მტრობდა პ. შაჰყულიანს, ამასაც იაგის პარტია ჰყვანდა, რომელთ უმეტესიც გადმოსახლებულთაგან შესდგებოდა, საქმე სახუმრო აღარ იყო, ამდენ არევ-დარევით ქართველ კათოლიკებს დიდი ზარალი მოუვიდათ, ესენი შფოთებს და ვაივაგლახებში იყვნენ გაბმულნი პატრებისა და სომეხთ მომოდღვართაგან და აზრუმელებმა-კი მათს კუთხეში საუკეთესო ადგილები დაიტაცეს, მათ დაიჭირეს ყველაფერი და აქაურები-კი ცარიელები დაშთენ. ამ ტაციობას დიდათ უწყობდა ხელს იმ დროის საქართველოს უფროსი ვ. ბებუთოვი, ქართველების ტერი და სისხლის დამლვეი. 1828 წ. შემდეგ ქართველ მაჰმადიანები სულ ოსმალებს გამოუყენა თანა, გარეკა ძალათ, აშინებდა: აქ ნუ დაშთებით, თორემ გაგაქრისტიანებენ რუსებიო. ქართველ მაჰმადიანები მართლაც თან გაჰყვნენ ოსმალთ და ამათ მაგიერ სოფლებში-კი აზრუმელი სომხები გაამეფეს. ამ ოსტატობას ქართველთ კათოლიკენი გვიან მიხვდნენ, მაშინ როცა ადგილები სულ დატაცებული იყო და თვით ხახამშრალები და დაშთნენ ერთმანეთის ჯიბრით და მტრობით.

პ. შაჰყულიანმა ბევრი რამ ამბები სცნა. შეიტყო ლათინის პატრებისაგან განმზადებული მტრობაც და სომხის კათოლიკის მღვდლების მოქმედება, ეს მალე ორივეს წინააღმდეგ დაირაზმა, სომეხ კათოლიკების ხუცების გავლენა

მთელს მხარეში გააქარწყლა, მათ სიტყვის თქმის ნებაც არ მისცა, ყოველივე მოსპო: შფოთების ამტებ დავსჯი მე, დასჯის მთავრობაც. ამათ შემდეგ ლათინის პატრებს მიჰყო ხელი, დაუწყო ბრძოლა, მტრობამ მტრობა გამოიწვია,, ერთი მეორეს აღარ ინდობდენ, ლათინის ბერები ითხოვდენ პ. შაჰყულიანის გადაყენებას, გაძევებას და ათასიც სხვა. პ. შაჰყულიანი ითხოვდა მთავრობის წინაშე მძლავრის ხმით, ფრანგულად დაწერილის თხოვნებით: ლათინის პატრები საქართველოს კათოლიკეთა საქმეში ნუ ერევიან, რადგანაც მათ ამ ხალხის არაფერი იციან კარგათაო.

ვიკარნობის შემდეგ პ. შაჰყულიანმა მთავრობის წინაშე დიდი ნდობა მოიპოვა, მთავრობის ნდობას და პატივისცემას ვერც რომის სამღვდელთა აეწინააღმდეგა. სომეხთ კათოლიკეთ მღვდელნი ვერას აწყობდენ, უკანასკნელ პ. შაჰყულიანი ისევ სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლებს მიეკედლა, რადგანაც იგი მათზე ყოველთვის იუფლებდა, ლათინის პატრებს დღეს რომ მორეოდა, ხვალ ისინი დასჯაბნიდენ, ვერაფერს გააწყობდა მათ წინააღმდეგ. სხვა და სხვა პირობების მეოხებით, მთავრობამ საქიროთ დაინახა პატრების ყურადღების მიპყრობა. მალე გამოსჩნდა, რომ საქართველოში, კათოლიკეთ შორის შფოთები ზ განხეთქილება დაუსრულებელი ხდებოდა, ეს ფარემოება მთავრობასაც უჭირებდა საქმეს და ტვირთადაც აწვებოდა კისერზედ. ამას გარდა პატრების სიფრთხილაც ჰქონდათ, რომ რამე შინაური საქმეების ცნობები გარეთ არ გაეტანათ ხოლმე, ამაში იგინი მათ შინაურულად მიაჩნდათ. მუდმივ საჩივრებმა გააწბილეს ყველა, ამ საჩივრებს ზედ ერთობოდან სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლების საჩივარი და პ. შაჰყულიანის ცნობებს ხომ საზღვარი არ ჰქონდა. ბევრის თათბირის შემდეგ, რუსის მთავრობა პოლონელის სამღვდელთა შეეკითხა, საქართველოს კათოლიკების შესახებ კითხვები მისცეს, როგორც სჩანს, პოლონეთის სამღვდელთა საქართველოს კათოლიკობას მფარველობით შეხედდა და თვის მფარველობის ქვეშ მიიღო, რაც შეეხებოდა საზღვარ გარე-

თიღგან მოსულ პატრებს, ეს მთავრობის ნება ყოფლობაზედ იქმნებოდა დამოკიდებული, როგორც მთავრობა ისურვებდა, ისე მოიქცეოდნენ, ისე განაგებდნენ.

მთავრობამ საჭიროდ დაინახა საქართველოდამ უცხო პატრების განდევნა და 1845 წ. კიდევ გამოცხადდა მათი განდევნა*) და იგინი განდევნეს კიდევ. ქ. გორში როცა მისულან ამ განკარგულების გამოსაცხადებლათ და აღსასრულებლად, ამ დროს, პატრები ეკკლესიაში ყოფილან მწირველნი. წირვის შემდეგ ისინი ეკკლესიიდან კარში არ გამოდიოდნენ, ეკკლესიას გარს ჯარი შემოაკრეს, კარგა ხნის შემდეგ პატრები შემოსილები გამოვიდნენ კარში, ხელში ჯვრები ეკავათ. ყველა ეს შემოსილი პატრები ჩასხეს ეტლში და ოსმალეთის სამზღვრისაკენ წაიყვანეს. ამ გარემოებას გორის კათოლიკეთქალნი და კაცნი მწარეთ დასტიროდნენ. იგინი ძრიელ სწუხდენ მათზედ, რადგანაც გორის პატრები მკურნალობასაც მისდევდენ და მეორე შენიშნულნი იყვნენ ვითარცა უანგაროსუფთა ადამიანები, მრევლთ შემბრალე ზე ყველას მფარველი ჩვენდა საუბედუროთ ამ საქმეების მოხდენის დანაშაული ზოგიერთებმა მტრობით პ, შაჰყულიანს დააბრალებს, რათა ამით მასზედ მრევლში მტრობა და ზიზლი ჩამოეგდოთ, მრევლისთვის დაეჯერებინათ რომ პ. შაჰყულიანი მავნებელი პირია კათოლიკეთათვისო. ეს ესეც იყო და ძლიერ ბევრმა დაიჯერა პატრების განდევნის ამბები და ეგი პ. შაჰყულიანს მიაწერა, მაგრამ ეს არ იყო მართალი ცილით და მტრობით იყო მოგონებული და ხალხში რომ უფრო გაემწვავებინათ პ. შაჰყულიანის ზიზლი და მტრობა, ამ მტრობას დიდათ ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ მართლაცა და პ. შაჰყულიანი მეტად ჯინიანი მოძღვარი იყო, დაუძინებელი მოკამათთათვის მოწინააღმდეგის, მუსრის გამგლები, დაუდეგარის ენერგიის მექონი იყო. მასთან დიდნი ნიჭიერი, ამიტომ ხალხში გამოთქვეს ერთი ლექსი, რომლის დასაწყისიც ასე იწყებოდა:

*) გაზეთი Новое обозрѣніе за 1901 г.

„ქალაქში მოვიდნენ თეთრი ბატები,
ჩანვარში გარეკეს ფრანგის პატრები.“

უცხოელის პატრების მაგიერ რუსეთიდგან უნდა გამოეგზავნათ პოლონელთ გვარის ახალგაზრდა მღვდლები, ეს როგორც 1825 წ. იქმნა უკვე წესად მიღებულ რუსეთის მთავრობისაგან. პ. შაჰყულიანს ხშირად პირში აგონებდნენ და ცილსა სწამებდნენ, რომ შენ პატრები სდევნეო. ეს არ იყო ჭეშმარიტი. პ. შაჰყულიანი არამც თუ მდევნელი იყო მათი: არამედ დიდი ქომაგი კათოლიკების, დიდი მფარველი, ასეთი პირნი, მაშინ ძლიერ მცირე იყო ჩვენს ქვეყანაში. ახალ-ციხელებიც ამ პირს განუსაზღვრელად აფასებდნენ, და პატივს სცემდნენ. თვით სიკვდილის შემდეგაც არ ივიწყებენ მას და აქებდენ განუსაზღვრელად. ამაზედ აი რასა სწერს პ. იოსელიანი:

Смерть, постигшая его въ 1855 г. и положила конецъ его ученой дѣятельности и святости его жизни, прославляемой до нынѣ въ Ахалцихѣ, имъ, къ отрадѣ христіанъ, прославленномъ, и къ утѣшенію своему достойно оберегающемъ прахъ его, какъ остатки праведника новыхъ временъ. Онъ сканчался 87 лѣтъ..

პ. იოსელიანი

ვიდრე ეს მოხდებოდა, მინამ საქმის დასაწყენარებლად ახალ-ციხელებს ქართულად დაწერილი შემდეგი არზა მიართმევინეს იმ დროის საქართველოს მთავარ მართებელს. აი. თხოვნის პირიც:

„ესე არს ჭეშმარიტი მაგალითი არზისა მის ჩვენისა, რომელ ცალკე ცალკედ წარმოუდგინეთ მთავარ მართებელს და გუბერნატორს მოწერილობათა ათხუთმეტთა კათოლიკეთა მღვდელთა სომხის გვარისათა, წელსა 1843, ივლისის № № 17—18.

განცხადებით „აზრისა წერილთა ამით გთხოვთ სმენად ჩვენდა სულ გრძელებათა და აღსრულებათა თხოვნისა ამის ჩვენისა. რამეთუ დასაბამითვე მამა პაპათა ჩვენთაგან გვაქვს სჯული და კანონი სომხის გვართა კათოლიკეთა, რომ

გვყავდეს ჩვენივე გვარისაგან უფროსად მღვდელი ვინმე წესი არს ყოველთა გვართა შორის მსგავსად კვალად ეპისკოპოსთა გვარისა თვისასა საუფლოსაგან. აჰა ესე რა კვალად ჟამსა ამისა შინა გვყავს უფროსად მკვიდრი პოლას ვართაპეტა შაჰყულონი და ვილაცა მთავრობა გვიშლის უცხოისა სამფლობელო-მღვდლისა ვისამე ცნობა და შეწყნარება, ბრძანებისა ამისა მარადის მორჩილ ვყოფილვართ და ვართ, არამედ კაპუჩინთ პატრები თბილისს მყოფნი და პატრი ბონვენტურა, რომელი აქან ახალციხეს არს, რომელთა არა ჰყავთ ერნი გვარისაგან თვისასა, არცა აქა, არცა ა-დ ვითარცა მწირნი და სტუმარნი არიან რუსეთის საბრძანებელსა შინა. ესენი არ გვასვენებენ ჩვენ მკვიდრთა ა-დ თანახმა ქმნილ რამდენიმე ჩვენი გვარისა ამრევ დამრევნი აქაურნი მღვდელნი ძველთა მტერთანა შაჰყულოვისათა, კვალად ვენეტიკის მღვდელი ვინმე აღმშფოთებული სიმონ ჯულარდოვი, რომელი მალვით შემოდრომილ არს ერსა ამას შინა რუსის საბრძანებელსა და არა კაპუჩინების მხარესა, აღამღვრეველ მშვიდობისა, ესენიც ძალას გვატანენ რომ შევიწყნაროთ უფროსათ ჩვენი დიდებულ ხელმწიფის წინააღმდეგ და უძველესს წესისა ჩვენისა, ვითომც პატრი დამიანე, რომელი თჳილიის არის და თუ რომელი ბრძანებითა მათ თვით ჰკითხეთ.

ვ-ი წელსა, 1840, ამავე პატრი დამიანმა სტამბოლს წერილითა თუ ვითარი გამოუჩქმელი აღშფოთება ჩამოაგდო ახალციხესა შინა და ცხადი დაბრკოლებანი საქმენი იმოქმედა წინაშე ყოველთა გვართა აქ ახალციხეს ჩვენსა და ერსა შუა ჩვენ თვით თვალითა ჩვენითა მხილველი ვიქმენით და სხვათა უდიდესთა უღმთოებათა იმოქმედებდა იგი, უკეთუ ღვთიულთა განგებულებათა თბილისით შეწყენაი არ მოვკველებოდით, რათა იგივე პატრი დამიანე აქედამ სწრაფლ უკან დაბრუნებულიყო თბილისს ვინაით პატრი ისევ იმ ახლო ჟამსა შინა აპირობს აქ მოსვლას, ისევ აღშფოთებისა მის ჩამოგდებათ, ამისთვის ვითხოვთ უაღრესობასა თქვენსა, რათა დაუშალო აქ ჩამოსვლად, რამეთუ ვითარცა წელან მოგახსენეთ ჩვენ, პა

ტრებს ვერ ვიცნობთ, არც გვენბავს, ვერც ძალგვიძს ცნობა მათი, თუ მიზეზისათვის აღშფოთებულსა ბუნებისა, ვითარცა გამოცდილ ვუწყით თუ მზაკვრობასა მაგათისა, რომელი ჰყვეს შარშან ჩვენის დიდებულის ხელმწიფის ბრძანების პირ და პირ გაგზავნითა ახალციხელი პეტრე ივანის ძე აღუშოვის გრანიციასა გარეთა მღვდლათ და საკურთხებლად რომ ესე იყო შაგირდი ტერ გრიქორ მეფისოვისა ამრევ ღამრევისა თათრის მფლობის ჟამისვე იმავე პეტრე აღუშოვის მხარისაგანთა ხუთთა თავდებობის წერილი მისცეს აქ პოლიასა, რომელი იგი გრანიცის გარეთ არ უნდა წასულიყო და საკურთხებლათ, არამედ სტამბოლს წავიდა, იქ და ეკურთხა მღვდლათ და ერის კაცის ყალოდით (ერის კაცის ტანთ საცმელით) შემოიპარა რუსის მიწასა შინა და აწ არს თბილისსა, ანუ სხვაგან, ხოლო შაჰყულოვმან ვერ შეიძლო დასტურის აღება მთავრობისაგან, თუმცა მრავალ გზის გრანიცის გარეთ გაგზავნა ხუთთა სამღვდლოთა გვამთა, ვინაით შარშან იმ ჟამად გაგზავნა ხუთნი იგი პეტერბურგს და მუნ დააკურთხინა იქაურ კათოლიკეებისკაპოზსა და შაჰყულიანის უფროსობა იქილამაც ღამტკიცდა, რომელი მოუვიდა წიგნები რომ მოუტანეს იქილამ ახლათ დაკურთხვილთა მღვდელთა მათ, დასაწყისსა წელსა ამისა პეტერბურგით, ამისთვის კაპუჩინთა პატრთა არა რაი ხელმწიფობა აქესთ ჩვენზედა, ვერცა ძალუძს ქონვა, თუ ამისთვის სრულიად განრჩეულ არიან ძველნი მტერნი და თუ უთანხმოებისათვის ჩვენისა მათთან ბუნების შეხელილობითა ჰაერისა, წყლისა, ვნისა თუ ტიბიკონისა სრულიად განრჩეულისა ურთი ერთ არს და თუ მიზეზისათვის იმპერატორის ბრძანებისა, რათა მისს საბრძანებელს გარეთ მყოფთ თუ ვნისკაპოზი, თუ მღვდელი არ იცნობოს ეს, ვინაით და ხელმეორებით გთხოვთ, რათა არა უგულვებელს ჰყოთ თხოვნა ესე ჩვენი და ამის მაგიერი პასუხი გვიწყალობედო და დავშთებით უზესთაესსა უფლება თქვენისა. ახალციხეს ივნისს 1 1843 წელსა.“

ამ წერილილამ ბევრი რამ საგულისხმო ცნობები სჩანს.

3. შაჰყულიანის მიმართულების და განძეგების შესახებ. კარგად ჩანს, რომ ამ პირს ლათინის პატრების წინააღმდეგაც უბრძოლია და თავის არ მომწონე სომეხ კათოლიკეთ ხუცებთან წინააღმდეგაც.

ამ ბრძოლის და კამათის თანამგრძობელნი და თანაზიარნიც ერის ხალხშიაც ჰყოლია. ერის კაცთ შორის სჩანან ისეთნიც, რომელნიც თავიანთ ქვეყნის თანამემამულეთ და სარგებლობის მომტან მღვდელ მთავართ 3. შაჰყულიანს ასახელებდნენ, ამას ითხოვენ ეპისკოპოსათ, ამ თხოვნას იგინი აფუძნებდენ ძველ მამა პაპათა საეკლესიო წესს-ჩვეულებაზე, რომ ძველათ, ჩვენ, ყოველთვის ეპისკოპოზად ჩვენის ქვეყნის შვილები გვეყვანდნენო. ასეთი მუდარება მთავრობამ საყურადღებოთ სცნა: მთხოვნელთა მოსაზრება და 3. შაჰყულიანის განდიდება, ამასაც ეს უნდოდა, მთელი ამის შრომა ამაზე იყო მიმართული, ხოლო ამ განდიდებათ რა სურდა მას, რას ელტოდა, რა ჰქონდა მას მომავლისათვის, ეს-კი ჩვენთვის საიდუმლოა, მისი ჩვენ არაფერი ვიცით. ამის მხრით იგი მეტად ძნელი გასაცნობია, ძნელი შეტყობა უნდა მისს განძრახულებას, იგი არც სომეხია, არც ქართველი, ქართველმაც არის, სომეხიც, ხან ორივე ერთათ, ხან ერთს ღალატობს, ხან მეორეს, მაგრამ მთელი მისი მიდრეკილება—კი უფრო ქართველებისაკენ არის მიმართული, ეს რომ მართალია, ამასცხადათ ამტკიცებს მისგან ქართულს ენაზე ხათარგმნი წიგნები.

მისი აფორიაქება, ლათინის მღვდლების დევნა, სომეხებთან სიყვარული, სომეხთ დევნა და ლათინთა სიყვარული, პირ და პირ მისს საიდუმლოებაზეა დამოკიდებულ—დაფუძნებული. ჩვენ, არ ვიცით თუ იგი რათ მოქმედებდა ძსე, ვერც იმას ვიტყვით, რომ იგი მტერი იყო ქართველების, რომ ვითომც იგი სდევნიდა ქართველ ტომს, ქართულ ენას, ეს არ შეიძლება, თუ ქართულ ენას სდევნიდა, მაშ რაღას მუშაობდა ქართულს ენაზედ და ვრცელ ტომებს სთარგმნიდა და სწერდა. ვინ იცის ყველა ამებს ქართველთ გვარის სასარგებ-

ლოდ სჩადიოდა, იქნება მას ამით რამე სიკეთის მოტანა სურს და ქართველის ტომის წინაშე, უწყის ღმერთმა, ყველაფერი შესაძლებელია, რადგანაც იგი თავის თავს მხოლოდ სომეხთ კათოლიკეთ ტიბიკონზედ მდგარად აღიარებდა და არა სომხი-შთამომავალს, სომხის გვარისას პ. შაჰყულიანი 1845 წლებს შემდეგ უმაღლესს წერტილამდე ავიდა. იგი მთავრობის ბრძანებით ცნობილ იქმნა როგორც მსწავლეულთ სომეხთ კათოლიკეთ არქიმანდრიტი. ცნობილ იქმნა თვით ლათინთ წესრიგის პატრებისაგანაც. იგი უკანასკნელ დადგენილ იქმნა ახალ-ციხეში არქიმანდრიტათ, განაგებდა და მოქმედებდა ისე, როგორც მას სურდა; ვიდრე ამ მახვილ-გონიერ კაცს თავისს წადილი შეუსრულდებოდა, მინამ მას არავინ დაუტოვებია კბილებ გაუკრავი, 1844 წლების შემდეგ, რაკი ლათინის პატრები უძლურ ჰყო, მერე სომხის გვარის კათოლიკებს მიჰყო ხელი. იგი აღარავის ინდობდა, ვინც მისი მორჩილი არ იყო, იმას იგი თავისუფლად არ დასტოვებდა. ერთმა საჰატიო მოძღვარმა მიამბო, რომ ვითომც ყველა ამეაბს ქართველ გვარის სასარგებლოთ სჩადიოდა. ჩვენც ამ აზრის გახლავართ. 1847 წ. აი რას სწერენ კავკასიის მთავარ მართებელს: ზოგიერთი სომხის კათოლიკეთ ხუცები:— „ვენეციის კუნძულზე არსებობს კათოლიკის ბერების ძმობა, რომელთაც სახელათ „ლაზარიტები“ ეწოდებათ. ესენი შემოდინან საქართველოში იმ აზრით, რომ აქ ხალხი გააფრანგონ, გარდა ამისა ელტვიან მთავრობის საწინააღმდეგოდ, ესენი სარევილიუციო მოძრაობასაც ელტვიან, მთავრობის საწინააღმდეგოთ, იღწვიან, მათ დახმარება ფრანციიდგან ეძლევათ, ამ უკანასკნელ დროს, ამათ თავიანთ უმთავრესი არხივი თბილისიდგან ტრაპიზონს გადაიტანეს, ეს მათ საჭიროთ დაინახეს, რადგანაც იქიდგან უფრო თავისუფლად იმოქმედებენ ხალხზე, მათ ვერავინ რას შეუტყობს.“—ესეთი მითქმა-მოთქმა სომეხთაგან პ. შაჰყულიანს დიდათ სწყინდა. „ესენი ხალხს გარეშე შამილზედაც მოქმედებენ, ჩუმათ მისიონერებს გზავნიან იქ და დიდათ ამაგრებენ, ესენივე მოქმედებენ აფხაზებზე, აფხა-

ზეთის მთავრებსაც ესენი უნერგავენ ჩვენს მტრობას, მათი წინამძღვარი უმეტესს ტრაპიზონს სცხოვრებს და იქილამ მოქმედებს, მათი დანაშაულობა ადრევე იქმნა ცნობელი და საქართველოდამ გარეკილები.“ საქართველოში, მრევლის წინაშე, მათივე მეგვარტომები უნდა იყვნენ მღვდლებათ და არა შორიდგან მოსული კრუები.

ბევრს კიდევ სხვა ასეთ ქორებს ზიდავდენ მთავრობასთან, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ყოველივე ისე მოგონებული ქორები იყო, სომხის „ლასარისტებს“ მარტოღო თაკის ტიბიკონის და გვარის დარდი ჰქონდათ, პატრებს რომის პატივის ცემა, რაის წინააღმდეგ პ. შაჰყულიანი სასტიკად იღწვოდა, ამის ღწვის დროს, ვორონცოვის წინაშე უკვე ცხადათ გამოირკვა ქართველთ კათოლიკეთ გვარტომობის სინამდვილე, ეს სინამდვილე განცხადებულ იქმნა მრავალ ქართველ კათოლიკეთაგან, თქმული, რომ თვით თფილისის შუა ბაზრის ეკლესიაც თფილისის ქართველ კათოლიკეთა გვარის მრევლთაგან არის აშენებულიო. პატრები მიტომ ხმარობდენ ქართულს ენას, მიტომ ქადაგობდენ ქართულადო, ძველად, ხშირად ესენი ქართულის სამღვდელოს სამოსით იმოსებოდნენ და ქართულს ტიბიკონს უახლოვდებოდნენო. მთელი წირვის წესი ქართულის ტიბიკონით სრულდებოდა, ერთი მხოლოდ პაპს ახსენებდნენ. ეს ასევეა დღეს—კონსტანტინეპოლის ქართველთ კათოლიკეთა მონასტრებში,

ერთ დროს, ჩვენდა საუბედუროდ, პატრების ასეთი საქციელი ქართველ სამღვდელოების წინაშე ცუდის სურათით დაიხატა, ქართველნი ამათ სწამებდნენ, რომ პატრებს ქართველების მიზიდვა და გაფრანგება სურთო, მიტომ იგიინი ღირსნი არიან დევნისა. სომხებსაც ეს უნდოდათ. ქართველთ ესეთი სენი თვით ჩვენ დრომდისაც არ დაწყნარებულა. ამ უკანასკნელ დროსაც გამოჩნდნენ, ჩვენ შორის ისეთი მავნე პირნი, რომელნიც ლათინის წესს-რიგ პატრების წინააღმდეგ ისე იღწვოდნენ, მათ იქამდის მიაღწიეს, რომ დღეს კათოლიკეთ ეკლესიებში ქართული ენა მოსპობილია. ქართველ გვა-

რის კათოლიკეთ დამხობას ხელი შეუწყო. თვით ქართველისავე ბედასლობამ, ქართველთ უმიზნო ღწვამ, ჩვენს მოკამათებსაც ეს უნდოდათ. რაც ძველათ დაშთა ქართველთ შორის გაღუგვარებელი, ის დღეის შემდეგ გადაგვარდებოდა, ამას ქართული მწერლობა მოეწვინა წინააღმდეგად.

მთავარ მართებლის ვორონცოვის დროს, ის ჰაზრებიც კი გამოითქვა, რომ „საქართველოში ისეთი მღვდლები მოდიან, რომელთაც აღგილობრივი, ანუ ქართული ენა არ იციანო, საჭიროა აქ ისეთი მოძღვარნი, რომელთაც ქართული ენა უნდა იცოდნო, რომ აღსარების თქმა შეიძლონ, ეს ჰაზრი მარტივად უახლოვდებოდა იმ უტყუარს ქეშმარიტებას, რომ საქართველოში ქართველ კათოლიკენი არსებობენ და მათი ენაც ქართული ენა არისო.“ ასეთ კითხვებთა შესახებ რუსეთის უცხო სარწმუნოებათა დეპარტამენტში აღრიდგანვე იყო კითხვა აღძრული, ერთი კითხვა მფარველობდა სომეხ კათოლიკობას და მათი აკადემიის აღორძინებას საქართველოში და მეორე მხარე-კი ლათინის პატრების მფარველობას და წარმატებას იცავდა, რადგანაც ამას, რომიც მფარველობდა. რომის პატივისცემას მთავრობაც უკანასკნელ უეჭვოდ შეხედა, რომის საპატიოთ მთავრობამ ერთ დროს სომეხ კათოლიკეთ სამღვდლოებას კათოლიკეთ შვილების საქმეში მონაწილეობის მიღებაც აღეკრძალათ, რომ დღეის შემდეგ თქვენ ყმაწვილების განათლების საქმეში მონაწილეობა არ მიიღოთო, მაგრამ ეს იყო დროებითი.

3. შაჰყულიანი, 1835 წ. პატრი ფილიპეს დროს, ვისიც მას დიდი შიში ჰქონდა, აი რაგვარ წერილს სწერს: —, სხვათა შორის აღრევე ვიუწყეთ ამიერიდგან განსვლა მონსიონერ ქორესის ეპისკოპოზისა, უფალმა განუსვენოს და არა ჰკითხოხოს რაოდენიც ავნო ახალციხისა თემსა სულიერათ განუზრახველობითა. კ-დ ახლად გვესმა, რომ არზრუმს წასულა, სტამბოლით ერთი მღვდელი და ვინ არის მაცოდინე და ძველი იგი ისევ მანდ უნდა მოვიდეს პოლოსიანი. ვნახოთ თუ შეიფერებენ მასაც, რომელ არა მგონია თავიანთ ქეიფისა უნდათ

მაგისაც—ყ-ლ მომაკიოხე ყ-ლნი მანდაურნი სულიერნი თუ
ერნი უკეთუ კხდევ ვახსოვდე.“

ჩემისა მაგიერ პასუხათ ფ-დ შემკულ თვისა ამის პ-ლსა
მივიღე ზ. თქვენისა არა რაი სჩანს, თუმცა შესაძლებელ არს
რომ იგი აქვდეს სარისიოს რომელ კარახტინას მოწვენილ
არიან და უ-ი ტერ-ანტობი გაუწყებს თუ რამე იქნება პატრი
უფროსი მხულების ტკივილისა მიზეზით, აქედამ წარვიდა სამი
კვირა არის და აწ ვგონებ ოცხას აბანოზედ იქმნების, ის
ორნი შენი ნაცნობნი პატრნი მარტში წავიდნენ ქვეყანასა
თვისსა და აქ ორნი ახალნი იპოვებიან და ერთი მათგანი
სნეულია და პატრი კლემენტე აწ დასამბელათ გამხდარა ქუ-
თაისში, გოსპიტალში აუწევია. სტეფანე თათულაშვილი ისე
ლენქორანს არის და აქ მოსასვლელია მცირე ეამს, ხოლო
იმ ფრანცისკესი არა ვიცით რა „ორაცუცი“ თქვენგან წარ-
მოგზავენული პატივის ცემით მივიღეთ და გმადლობთ ყოველ-
თა გთხოვთ, რათა მარადის დაუვიწყებელი ზიკო თუ ლოც-
ვით და თუ ეპისტოლეთა თქვენთა (აკლია) და კურთხევითა,
რაიცა წინაზე მოგწერეთ ის ამბავი არი, დავშთები ფრიად
მადლობელი.“

პოლოს შველიანი.

ჩვენ რომ დაწვრილებით გავყვეთ პ. შაჰყულიანის ქარ-
თველების შესახებ აზრების მტკიცებას, ეს ერთობ შორს წავა,
ჩვენ გვწამს, რომ იგი გულით ქართველი იყო, ქართული
ენის და მწიგნობრობის მცოდნე. აი კიდევ ერთი მისი წერილი
— „უსაყვარლესს და ფრიად პატივცემულს უ-ლ ულ-
საუფლო გიხაროდენ და მშვიდობა. ართვინს უნის 19—1
1824 წ. გეუწყებოდესთ ფ-დ არტანუჯით უფლის წყალობით
უნებლათ ართვინს მოვაწიეთ გსრბოლი თვისა ამის 17-სა და
მშვიდობით ვცხოვრობთ თქვენის ლიცვითა და მოიმედე ვარ
კ-ლ დაუცხროამელად კ-დ შედგინებით ვცხოვრობთ, ჩვენთვის
ილოცავთ ყოველნი, რათა ღირს ვიქმნე კ-დ თქვენ ყოველთა
ხილვისა უვნოდ. ვინაც ვსასოებ ჯ. ვ-ა ჩვენ მაგიერი და მო-
ადგილე ბრძანება ეგრეთვე მზრუნავი და კეთილ შურის მე-
ძიებელ სულთა ცხოვრებისათა, ამისთვის საცნაურ იყოს თქ-

ვენდა ვ-დ ტერ თომასი კორძული მღვდელი შეუძლოდ ორიოდ წელთა ეს გამხდარ შევიდა ერსა მისს საქიროება აქვსთ მათ მღვდელის ერთის გრიქორისა დაუღალავად მაგის რათა მაინც ვიდრე ერთ ორ წლამდე სულიერად შეყაროს, რომელთა მით პ-ლად ყ-დ სათნო იქმნების წ-ე ღვთისა მეორედ აღვსნილ იქნებიან ყ-ლნი ბრალნი მისნი და მესამედ ყ-დ დიდის შესაძენს მიიღებს თუ ღვთისაგან და თუ ეკკლესიისაგან და დასასრულად მაგის საბოლოო ყ-დ კეთილ იქნების ვ-ა ფ-დ საყვარელ ქვემდებარე მღვდელთათვის იღვას ეს ფერი მორჩილება მსწრაფლ ორთა კაცთა ცხოვნებითურთ წარმოუვლინენ რათა პატივით აქ ჩამოიყვანონ ეგ და რაიც რიგი არს და ყოფილა, არა რაი სარჩო დააკლდების და თვით ჩემი ხელითვე ჩავაბარე ერსა და ვსასოებ უ-ლ მიერ ვ-დ ყ-დ საშუალს მოიხმარს საქმისა მის კ-დ წინ წასაყვანად, ვ-ა კ-დ იქმნები მოწადინე სხვა სულიერთ საქმეთა ადგილთა მაგათ და ვითხოვ რათა მსწრაფ მაუწყო მაგიერი, რომელ ფ-დ მოყვარული ვიქნები მისი და მას შეუდგება ჩემიც წამოვლა სიყვარულითა ძმათა სემთა ბატონთა მღვდელთა ყოველთა კვალად უსაყოვლიერად ერთა სიყვარულით, და კურთხევით მოვიკითხავ. დ. დავშთები თქვენი ფ-დ პატივდებული უფლობისა მონა პოლოს ვართაპეტი შაჰყულიანი უფროსი.“

შეიძლება, რომ ესე ბუნებითად ქართული წერილის დამწერი ქართველი არ იყო? შეუძლებელია, მაგრამ რა გაეწყობა, პ. შაჰყულიანი-კი არა და სომეხ ქართველთ გვაროვნების შესახებ თვით ჩვენი გამოჩენილი ისტორიკოსი არქეოგი პ. იოსელიანიც-კი სცდება, თვით ეს გამოჩენილი ისტორიკოსიც-კი პ. შაჰყულიანს სომეხ კათოლიკეთ სთვლის, სომეხს უწოდებს. აბა ამ შექთხვევის შემდეგ, პ. შაჰყულიანი რაღა გასამტყუნარია შეცდომის მხრით. როგორც ვსთქვით პ. იოსელიანი ისეთს უნებლიე შეცდომებს ჩვენი მოკამათენი ხელზე იხვევენ და მერე ჩვენვე გვამტყუნებენ თვით ჩვენსავე შემცდარი ცნობებითა. ჩვენი ნათქვამი და მოსაზრებანი, რომ მართალია, ამას ცხადათვე ამტკიცებს შემდეგი მაგალითი:

ახალ-ციხის ქართველთ კათოლიკებს ყმაწვილებთა მონათ-
ვლის წესი ძველადვე ჰქონიათ მიღებული. მღვდლებს მონათ-
ვლის ცნობა, ყოველთვის ქართულად უწერიათ მაგალი-
თებრ: გრიგოლ მღვდელი, გვარი ისარლოვი აი რასა სწერს:

— „წელსა უფლისა 1780-სა მარიაშობის 29 დღესაჲ
მე ტერ გრიგოლმან კრუხჭამიანთ უფროსმან და ვიქარმან
ახალ-ციხისა და მასი კათოლიკე თემისა ბაროხმან წმ. იოანე
ნათლის მცემლის ეკლესიისა, მოვნათლე ყრმა ნაშობი სჯუ-
ლიერი ქორწინებითა დედ-მამისაგან იოანესი და კატარინესი
გვარისაგან მკალავი პაპუნასი, რომელსა ეწოდა ნათლის ლე-
ბისა შორის ანნა გამოუცვლელათ მირონის ცხებისა იოანე
ნათლის მცემლის ეკლესიისა შორის, რომელ სვინა იყო
მკალავი ოთარიშვილი იოსება, სამრევლოსგან ჩემი.“

თუ ახალ-ციხის კათოლიკენი გვარტომობით ქართველნი
არ იყენენ, მაშინ ვინ ატანდა ძალას მათ მოძღვართ, რომ ყმა-
წვილებთა ნათელის მოწმობასაც ქართულად სწერდნენ?! თვით
პ. შაჰყულიანსაც ქართულად უწერია ყრმათა მონათვლის წე-
რილები. აი მაგალითიც, თვით პ. შაჰყულიანის ხელთ-ნაწერი:

— „წიგნაკი ყრმათა წოდებული, რომელსა შინა აღწე-
რილ არიან ამიერიდამ წმიდა იოანეს ეკლესიის სამრევლოსა
სულთა შემვლელთა მღვდელთაგან რაოდენიც ყრმანი მოი-
ნათელიან, და შედგინებით მირონ იცხებიან და ამასსა ში-
ნავე სახსენებელ არიან მღვდელი, მონათვლის სახელი და
გვარი, დღე მონათვლისა და დაბადებისა ყრმისა მისთვის და
წლის ანგარიშთა აღვილი მონათვლისა, სახელი გვართურთ
მშობელთა, ლ სახელი ყრმისა და მონათვლისა პ. შაჰყულოვი.“

პ. შაჰყულიანის ხელთ-ნაწერი წიგნი მე ვნახე, ამ (ძვე-
ლია) წიგნში ყველა ცნობები მღვდლებს ქართულად უწე-
რიად, წიგნში პ. ხარისჭირაშვილის ცნობებიც არის. არ მგო-
ნია, რომ ახალ-ციხის კათოლიკენი გვარტომობით სომეხნი
ყოფილიყვნენ, მასთანვე სომხურის მიმართულების და მათ
თავიანთ საჭირო ეკლესიის დავთრები კი ქართულად ეწერათ.
სომხური ენა მათ კარგად იცოდნენ, ყმაწვილებსაც ყოველ-

თვის სომხურს სახელებს არქმევდნენ, სომხურათ წერა მათ არც გაუჭირდებოდათ, მაგრამ არ სწერდენ სომხურათ. რადგანაც მათში, როგორც ქართველებში, ძველადგანვე ყოფილა წერა მიღებული. ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიებში სომხურათ დავთრების წერა 1850 წლების შესდევ შემოდის, ე. ი. მას შემდეგ, რაც ქართველ კათოლიკე მოძღვართ მეოხებით საქართველოში სომეხ კათოლიკეთ ხსენება აღორძინდა. სომხურს წერას მოჰყვა ქართველი ძველი გვარების სხვანაირათ გადაკეთებაც.

ძველად, ახალ-ციხელის სტამბოლში მყოფთ ქართველთ კათოლიკეთ ვაჭრებს იოანე ნათლის მცემლის ეკკლესიისთვის შესაწირავები გამოუგზავნიათ, ამ შემწირველთ ძველი დავთრის ცნობები რომის კათოლიკეთ, ანუ ახალ-ციხელებათ ასახელებს და არა სომხებათ, მაგალითებრ:— „ღმერთმა განაძღვირეს სტამბოლს მეფენი ახალ-ციხის კათოლიკე ერნი“, აქ სომეხი არსად მოიხსენება. ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ პ. შაჰყულიანის სიკვდილამდის ახალ-ციხის ქართველ კათოლიკებთ შორის ქართული ერის სწავლებას ყოველთვის უპირატესობა ჰქონია მინიჭებული. თვითაც ელტოდა ამას, პ. შაჰყულიანი გარდაიცვალა 1855 წ. ქ ლაქს ახალ-ციხეს, მაისის 25 არქიმანდრიტის ხარისხზე აჰყვანილი, დასაფლავებული იქმნა იოანე ნათლის მცემლის ეკკლესიის კარის შესავალთან, ახლოს, კარში, რომლის საფლავსაც ქვა ადევს და ზედ სჩანს შემდეგი წარწერა ქართულს ენაზე:— „ესე არს სამაჲე კავკასიის ამიერ ს. კ. წინამძღვრის პ. შ. შაჰყულიანისა შ. 1771 წ. გარდაცვლილი მაისის 25 ს. 1855 წ.“.

ქართულის შემდეგ ლათინური ეს წარწერა აქვს:— „Hoc monumentum iu testimonium genefativis praasizi Armeno-Catolicae Ecclesia trans caucasi ca Provinsia Archimandrite Paulo Schachuliani.“

პ. შაჰყულიანი გარდაიცვალა, მაგრამ მის შემდეგ მისი დაწყობილი საქმე-კი მაინც არ შეჩერდა, არ მოიხსნა ქართველთ კათოლიკეთ გვაროვნობის შესახებ ბრძოლა, დღეს

აქეთ იქით ვაწყდებით, ვიბრძვით, ვეძებთ მიზეზებს, თუ ჩვენსა და მთავრობის წინაშე ასეთი შეცდომა ვინ გაიოაქვეყნა, ვინ მოიგონა და მოაჭორა, რომ საქართველოში ქართველ გვარის კათოლიკები არც ძველად არსებობდნენ და არც დღესო! ვეძებთ ამის ცნობებს და უკანასკნელ ვტყობულობთ, რომ ყველა ჩვენთ უკან დასაწევ და დასაშლელთ საქმეების მომგვარებლათ და მომგონებლათ თვით ჩვენვე ვყოფილვართ, თვით ჩვენს მეამიტ შრომას გამოუწვევია ჩვენი უბედურობის დასაწყისი, თვით ჩვენ მიგვიცია სხვებისთვის მასალები ჩვენის უარყოფისა.

რაში არა ვართ უკულმართნი და წყალ-წაღებულნი? ყველაფერში და ყველა საქმეში. პ. შაჰყულიანის გარდაცვალების შემდეგ ახალციხეში გაუქმდა კათოლიკეთ არქიმანდრიტის ხარისხი და იქაურობის ყოველივე სასულიერო საქმეები დაუკავშირდა თბილისის კათოლიკეთ სასულიერო გამგეობას. თუმცა პ. შაჰყულიანი ბევრს საქმეშია დამნაშაფე, მას ბევრი რამ მიუძღვის ჩვენს წინაშე მიუზატივებლად, ოდესმე იქნება მკაცრადაც გაჰკიცხონ, მაგრამ ვიტყვით იმასაც, რომ იგი იყო თავის დროის კაცი, იგი ემორჩილებოდა იმ შემცდარ კილოს, რაც სხვა ქართველთაგან აღრევე იქმნა ცნობილი. მას არ შეეძლო თავის დროის საზოგადოებრივი შეცდომის კვანძის შეტყობა, დასკვნის გამოყენება, ამიტომ არც ძალა მოსდევდა მას, არც განვითარება, იგი იყო მიამიტი კაცი, მასთან სრული მორჩილი ყველა უფროსის, ბრძანებელის და მთავრობის, მორჩილება ხშირათ კარგიც არის, მაგრამ ხანდისხან ითხოვს დაკვირვებას, შორს გამჭვრეტლობას, ქეშმარიტების ძიებას.

ყოველს შემთხვევაში, პ. შაჰყულიანი იყო დიდი შრომის მოყვარე, მოყვარე თავის მრევლის, ქვეყნის, მწიგნობრობის და ქართულს ენაზედ წიგნების თარგმნით დაუცხრომელი მუშაკი. პ. თ. იოსელიანი სწერს: „Какъ центиглоттъ переводилъ на грузинскій языкъ сочиненія полезныя для Христіанъ. Какъ служитель Алтаря кромѣ мно-

жества проповѣдей, предпринялъ переводъ церковной исторіи съ Италіанскаго на Грузинскій, доведя ее до VIII вѣка и изясненіе четверо-евангелія (Explanatio s. s. duatuor evangeliorum). Ни таѣ ни другая книга не изданы печатно“.

მისგან ნაწერ ნათარგმნთ განცვიფრებაში მოჰყავსთ ქართველი კაცი, ვინც ამისაგან ნათარგმნს და ქართულად ნაწერს წიგნებს ნახავს, არა მგონია, რომ იმან პ. შაჰყულიანის ქართველობის შესახებ ეჭვი აღიაროს. ამდენ ნაშრომთა პირი არ შეიძლება რომ სხვა ტომის იყოს და მან მასთანვე თავის მოსისხარი ერის ენაზე იმუშაკოს, წიგნები სთარგმნოს და სწეროს. პ. შაჰყულიანს თუ მართლა ქართველები ისე სძულდა, როგორც ზოგიერთნი მოგვეთხრობენ, მაშინ იგი ქართულს ენაზედ ერთს წიგნსაც არ სთარგმნიდა, თავსა და მაჯას არ შეიწუხებდა. ვფიქრობთ, რომ მას ქართველი კათოლიკე სწამდა ქართველ გვარის კათოლიკედ, ხოლო სომეხ ტიბიკონზე მდგარად, მისს მეოხებით სომეხ კათოლიკედ, აი მისი ნაწერებიც:

„**ოთხი მახარებლის თარგმანი**“ ე. ი. სახარების ვრცელი ახსნა, ოთხ დიდრონ ტომად, თარგმანზე დიდხანს უშრომია, 1840 წლებში პ. შაჰყულიანი თბილისში იმყოფებოდა, ზოგიერთ იმ დროის საპატიაო ქართველთა რჩევით პ. შაჰყულიანს ეს ვრცელი თარგმანი იმ დროის მთავარ მართებლისთვის წარუდგენია და მისი დაბეჭდვა უთხოვია, მთავარ მართებელს სიამოვნებით მიუღია და ხელთნაწერი რუსეთში გაუზღავნია განსახილველად. პ. შაჰყულიანს დაჰპირდა, რომ იმ ხელთნაწერს ნებართვის შემდეგ ჩემი ხარჯით დაბეჭდავო. ეს ხელთნაწერი რუსეთში დიდხანს დარჩა, მთავარ მართებელი სხვაგან გადაიყვანეს, პ. შაჰყულიანს არც ხელთნაწერი დაუბრუნდა. 1845 წლებში პ. შაჰყულიანი აკადემიკს ბროსეს ბევრს სწერდა და ეხვეწებოდა, რომ იგი დაჰხმარებოდა და ხელთნაწერი მოეპოვებინა და საქართველოში დაებრუნებინათ, მაგრამ ვერც ამით შევლენია რამე, ხელთნაწერი

საყოველთაოდ რუსეთში დაშთა და იქ საცალა დაიკარგა ეს ვრცელი შრომა. დღეს კაცმა მისი კვალიც არ იცის.

„სომხურ-ქართულ და სხვა ენების ლექსიკონი“, მეტად დიდის ტანის, ქართულის დაბადებების, ზომით მასზე მეტი, დიდი შრომა დაუძს მას. პატივცემულის ვინმე მესხის სიტყვით. ამ შრომაზე პ. შაჰყულიანს ეხმარებოდნენ მღვდელნი: ანტონ ხუციანი, ხიზაბავრელი, მღვდელი ანტონ თუმანოვი ოცხელი, მღვდელი სტეფანე იესაშვილი ახალციხელი და მღვდელი სტეფანე ნავროზაშვილი. მეტად დიდი, საყურადღებო შრომა არის ეს ხელთნაწერი, ცოდვა არის მისი დაკარგვა, დღეს იგი არსადა სჩანს, სადმე კი იქნება დაშთენილი. მე გადავშინე პ. შაჰყულიანის წიგნთ საცავი, მაგრამ იქ ვერა ვნახეთ-რა. ამ ლექსიკონს ჩვენ დიდ მნიშვნელობას მით უფრო ვაძლევთ, რადგანაც იგი მესხთა სასულიერო პირებისაგან არის შედგენილი, მასში მესხურ სიტყვებსაც დიდი ადგილი ექმნება დაკავებული.

„ორმოცთა ქადაგებათა“ მამა პავლე გაბრიელ სენერისაგან. უუპატივცემულისა მღვდელსა და უუგანათლებულესსა მოქადაგისაგან კნინლა მრთელი იტალიისა განმარტებულ ქმნილ ქართველსა ენასა ზედა, შაჰყულიანთ პოლოს დავით ვართაპეტისაგან აღრევე დაწყობილი ახალციხეს ქალაქსა შინა, დასრულდა წელსა ცხოვრებისა სოფლისასა 1830 წ. ქ. თბილის, ჟამსა უმწვერვალისასა მამათ მთავრობასა წმიდისა მამისა ჩვენისა მეორე პიოს რომის პაპისა“.

ეს ხელთნაწერი შეიცავს 1100 გვერდზედ მეტს, ინახება ახალციხის კათოლიკების იოანე ნასლისმცემლის ეკკლესიის წიგნთ-საცავში. წიგნს მიუძღვის წინა სიტყვაობაც, თვით პ. შაჰყულიანის ხელთ-ნაწერია. აი: — „თუ რაოდენი ნაყოფი გამოუღლიათ ქადაგებათა მათგან იტალიის მორწმუნეთა, რომელთადმი უქადაგიათ გვამებრევად თვით კეთილ-მსახურსა მას აუქსონს და კვალად სხვათათვის დაუტოვებია ესევე წიგნი აღმოსაკითხავდა, რომელთა ყოფილ არს ესე საყვარელ და სასიამოვნო, ჯერ არს გაშინჯვად ვრცელ მოთხრობა მისივე

ცხოვრებისა მხოლოდ ამას გეტყვით თქვენ აღმომკითხველ-
ნო, ჯერ პირველად გამოსცადოთ და გემო იხილოთ ქადაგე-
ბათჲ მათა და მაშინ სცნობთ პატროსნებასა მათსა და იგრძ-
ნობთ ნაყოფიერებასა სულსა თქვენისასა, რომელ ესე გზდ
ყოფილ არს ორქანი ჩემი ვინაიდგან არა მცირედი შრომა გა-
მაწვივებს განმარტებად წიგნისა ამისა ვა კდ სხვათა შეწვე-
ნითა უფლისათ. საცნაურ იყოს კდ აღმომკითხველთათვის,
რომელ ორმოცეულთა მათ ქადაგებათა წინა-სიტყვათა საჩვენ-
ებელ თუ სომხურად და თუ ხუცურად აღვწერედ ცალკ-
ცალკედ, რათა მოქადაგეთა და სხვათა აღმომკითხველთათვის,
სიადვილე ყოფილიყოს აღმორჩევად ნივთთა სათნოებისაებრ
თვისისა“.

„წლიური ქადაგებანი“ ვრცელი ტომი, ბევრს ქადაგე-
ბაში მეტად სამაგალითო ცნობებსაც ეხება, ბევრს ქადაგებას
შემდეგაც არ მოაკლდება თავისი მნიშვნელობა, იგი საყურა-
დღებოა ბევრნაირის მხრითო. ეს ქადაგებანი ჩვენთვის საყუ-
რადღებოა მით უფრო, რომ იქმნება ამით მაინც გავიცნათ
პ. შაჰყულიანის სულის ვითარება და გარემოება. იქმნება ამ
ქადაგებებმა მაინც გვანცნიოს მისი სულის და გულის საიდუ-
მლოება, თუ იგი რად იღვწოდა ლათინის წესს-რიგის პატ-
რების წინააღმდეგ, რად მუსრავდა მათ და მათ მაგიერ რად
ელტოდა სომხის სიძლიერეს. სამწუხაროდ დღეს ეს ქადაგება
არსად სჩანს, ხელთნაწერი დაკარგულია, საჭიროა ყურადღე-
ბა მიექცეს, იქმნება სადმე აღმოსჩნდეს.

„ეკლესიური ცხოვრება“ მეექვსე საუკუნემდის, თარ-
გმანი ლათინურის ენიდამ, ეს ხელთნაწერი ჩვენ არ გვინახავს,
პ. იოსელიანიც მოიხსენებს ამ თარგმანს და აქებს დიდათ.
მეტად დიდი ტომი ყოფილა, დიდი ზომის, ვინმე მესხის სი-
ტყვით ეს ვრცელი თარგმანი გადუწერია პ. შაჰყულიანს თა-
ნამედროვე ქართველთ კათოლიკეთა მოძღვარს ანტონ ხუ-
ციანს, (ხუციშვილი).

„მოკლე თარგმანი“ იაკობ ვილოთის ოთხ მახარობელ-
თა, თარგმნილი იტალიანურის ენიდამ, ვრცელი ხელთნაწე-

რი. დღეს აღარც ეს სჩანს. იაკობ ვილოთი იყო იეზუიტების ორდენის ძმა, სცხოვრებდა XVI საუკუნეში სომხეთსა და საქართველოში. ამის აქ ცხოვრების შესახებ მართოდ ცნობა სჩანს, სხვა არაფერი. სომხეთის და საქართველოს შესახებ სხვა და სხვა ისტორიული წერილებიც უწერია და უბეჭდავს რომში. („მსოფლიო ისტორია“ თარგმნილი იტალიურის. ენიდამ) კდ შევთხზე ერთი სხვა საჩვენებლო ანბანგანური, რომელსა შეცმულ არიან ყოველნი იგინი ნივთნი, რომელთა ზედა ფართოდ ანუ მოკლედ ლაპარაკობს თვით ავქსონი სენერიე ქადაგებათა მათ შორის თვისთა და ძალ უცხოად მათ ხმარება, მეტადრე ეკკლესიურთა ქადაგებასა ეგრეთვე წევრნი შა თვისსა, და კდ სხვათა შემთხვევათა შორის“. როგორც ეტყობა ეს ხელთნაწერი სენერთის ქადაგების ახსნა უნდა იყოს ანბანზე გაწყობილი, ხელთნაწერი ჩვენ არსად გვინახავს.

„მსოფლიო ისტორია“ თარგმანი იტალიურის ენიდამ 1820 წლებში, ზოგნი ამბობენ, რომ ეს ისტორია აბატ მილოტს ეკუთვნისო ამის ჩვენ არა ვიცით-რა.

„რომთა პაპის ეპისტოლენი“ სხვა და სხვა დროს თარგმნილი და ერთ წიგნად აკინძული, დღეს არც ეს სჩანს.

„ლოცვანი“ რომის კათოლიკეთათვის; თბილისს დაბეჭდილი თვით პ. შაჰყულიანისაგან 1831 წ. ამ ლოცვის წიგნმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია.

სხვა და სხვა ისტორიული წერილები: ჯავახეთის შესახებ, ახალციხელი ფაშების და კათოლიკის სამღვდელოების.

ზოგნი ამბობენ, რომ პ. შაჰყულიანი სომხურს ენაზედაც სწერდაო, მისის ნაწერების ჩვენ არა გვინახავს-რა. მე გავშინჯე მისი წიგნთ საცავი და იქ ერთი ცნობაც ვერ ვპოვე ამის შესახებ, რომ იქიდგან დამესკვნა სომხურს ენაზე მწერლობის შესახებ. ფენეციის მხითარისტების ჟურნალს „ბაზმავეპშიაც“ არაფერი აღმოჩნდა ამასაგან ნაწერი. არა გვგონია-კი, რომ მომავალში, ამის ქართული ნაწერების სადმე რამე არა აღმოსჩნდეს-რა.

პ. შაჰყულიანის ყოველს თავის შემძლებლობას და მო-

ქმედებასთან დამკვიდრებული ჰქონია დიდი მოთმინება, სიმდაბლე. სიყვარული, ყველას პატივით იხსენიებდა, ყველა აქებდა მისს შრომას. 1850 წლების შემდეგიდამ იგი ლათინის წესს დაუახლოვდა, განძრახვა ჰქონდა უკანვე მიბრუნების. ერში, სახლში, კარში და სამართველოშიაც ყოველთვის ქართულს ენას ხმარობდა. წერილების და ცნობების წერას ქართულად აწარმოებდა, მისს ფარ-ხმლად ქართული იყო, ქადაგებაც ერთ თავად ქართულად იცოდა. არ იყო თავმომწონე, ძვირფასს სამოსის მიმდევარი, იყო უბრალო მწირ-ბერის კვალიათ შემოსილი. სმა-ჭამასაც მცირედ მისდევდა. მრევლის შეილებათ გასანათლავედ დიდად იღვწოდა, მისს ღროს ქართველ კათოლიკეთ შეილებთათვის გამოცხადდა, რომ ღღენის შემდეგ წერა-კითხვა ყველა ქართველ კათოლიკემ უნდა შეისწავლოსო. ყოველს თავის ამბოხებას და ბრძოლასთან დიდი შრომა მიუძღვის ქართველთ კათოლიკებზე, სადაც-კი მსახურებდა, მას ყველგან დაუტოვებია თავის ხსოვნა. მცირედ პ. ხარისჭირაშვილთან-კი უსიამოვნობა ჰქონია ჩავარდნილი. ამის მიზეზები ბევრნაირია, ზოგში გუმბრის სომეხ კათოლიკეთ არქიმანდრიტები და ვართაპეტნიც ურევიან, ესენი სტყუიან, ესენი აქებებდნენ მას მოქართულე პატრების წინააღმდეგ, რადგანაც პატრები მათ სასტიკათ სძულდათ, სულ ამათი ბრალია მისი არევ-დარევა, თორემ იგი ქართველი იყო და ქართველობდა კიდევ. პ. შაჰყულიანი ქართულად აიროგორ სწერს თავის ტიტულს:—»ყოველთ უხმარი მონა პოლოს ვართაპეტ შაჰყულიანი, ახალციხის კათოლიკეთა თემისა სულიერისა წინამძღვარი 1817 წ.“ ბევრში პ. შაჰყულიანს ჩვენ არ ვეთანხმებით, მის ყოველ ნაბიჯს შეცდომებათ ვსთვლით, ჯინის მსხვერპლად ხდიდა ყველაფერ იმას, რასაც-კი მისი თანამედროვე მოქართულე მოძღვრები ადგნენ და აკეთებდნენ, მაგრამ რა გაეწყობა უნაკლოლო არავინ არის, მართალია პ. შაჰყულიანს მრავალნი გმობით მოიხსენებენ და ბევრნაირს ცილს, ბოროტებას და მრევლის არევ-დარევას აწერენ, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ იგი ყო-

ველს ამბობენაშიაც ნამდვილი კათოლიკე იყო, - კათოლიკის ეკლესიის შვილი. ერთ დროს მან მკაცრი პროტესტი გაჰფინა კათოლიკის ეკლესიის შესახებ: ასე:

— „ჩემს გულში რომის სიყვარულს, პატრიარქსს და პაპის ამაგს ისეთი ადგილი უკავია, ისეთი ბინა, რომ ძნელად მე განვერინო მას და სხვას მივეკედლო. ჩემს გულში ისე მტკიცედ არის რომის რძე და ამაგი ჩაქსოვილ ჩანადვარიო, რომ ჩემი გადასხვაფერება არას დროს არ მოხდებაო“.

პ. შაჰყულიანს რომი და პაპი თუ ასე უყვარდა, თუ მისს გულში რომის რძეს ისეთი ადგილი ეკავა, მაშინ მისი სომხობა და სომხის ტიბიკონი ჩვენ საიდუმლო ოცნებათ უნდა მივიღოთ. არა გვგონია, რომ ასეთ სიტყვების მთქმელს გაეზედნა რომის ტახტის თუნდ მცირე წყენა, ისეთი წყენაც-კი, რომ ლათინის ტიბიკონს გარეშე სომხის ტიბიკონს მიკედლებოდა. ჩვენ თამამად ვაბბობთ, რომ პ. შაჰყულიანი იყო ტომით, ენით და შთამომავლობით ქართველი. როგორც კაცად კაცი და მოძღვარი. ქეშმარიტების მოყვარე ადამიანი, ამითაც საყურადღებო ყოფილა, დღევანდლამდე ქართველ კათოლიკებში ყოფილი მოქართულე მოძღვრები სულ ამის აღზრდილები არიან, მისგან გაწვრთვნილნი, რომელთა რიცხვიც ეხლა ერთობ შემცირდა. თვით ვინმე მესხიც ამის მოწაფედ ითვლება.

947.922
ჭ 551

552
18

ზ. ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ე

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი № 30.

ფ ა ს ი 20 კ.

იბეჭდება და მალე გამოვა შემდეგი წიგნები:

ხურსიძის გვარის ისტორია და შოთა (შიო) რუსთაველი.

სამცხე-საათაბაგო და ქართველ კათოლიკენი.

ქართველ გრიგორიანები. ისტორიული მიმოხილვა.

ისტორია ქართველთ ებრაელთა.

ქართველი ფაშები ოსმალეთში.